

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Навчально-науковий інститут інноваційних освітніх технологій
Кафедра обліку та економіко-правового забезпечення АПБ

Ушинська Вікторія Вікторівна

**Розміщення, спеціалізація сільськогосподарського
виробництва: ринкові вимоги та наукові засади /
Placing, specialization of agricultural
production: market requirements and scientific
foundations**

Спеціальність – 8.03050401 «Економіка підприємства»
Магістерська програма – Економіка і фінанси підприємств
агропромислового виробництва

Магістерська робота

Виконала студентка групи
ЕФАПзмнв-21
В. В. Ушинська

Науковий керівник:
д.е.н., професор
В. В. Лагодієнко

Магістерську роботу допущено
до захисту:

«___» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ Р.Ф. Бруханський

ТЕРНОПІЛЬ – 2017

З М І С Т

Вступ	.....	3
РОЗДІЛ I	НАУКОВІ ЗАСАДИ РОЗМІЩЕННЯ ТА СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ РИНКУ	6
1.1	Наукові основи сутності та розміщення сільського господарства, його види.....	6
1.2	Розвиток спеціалізації сільськогосподарських підприємств в умовах аграрних трансформацій.....	15
1.3	Організаційно-правові аспекти державного регулювання підприємництва у сільському господарстві.....	23
Висновки до I розділу	.....	32
РОЗДІЛ II	АНАЛІЗ РОЗМІЩЕННЯ, СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА НА ЗАСАДАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	34
2.1	Організаційні та економічні умови діяльності сільськогосподарських підприємств.....	34
2.2	Аналіз основних економічних результатів господарської діяльності аграрних підприємств Збараського району Тернопільської області.....	44
2.3	Дослідження напрямку спеціалізації аграрних підприємств Збараського району Тернопільської області.....	52
Висновки до II розділу	.....	60
РОЗДІЛ III	НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА	62
3.1	Напрями вирішення проблем розвитку аграрного виробництва в Україні на засадах удосконалення спеціалізації.....	62
3.2	Стратегічні напрями інтенсифікації виробництва в аграрних підприємствах.....	70
3.3	Пріоритетні напрями удосконалення державного управління аграрним сектором економіки України.....	79
Висновки до III розділу	.....	87
ВИСНОВКИ	.....	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	.....	91

ВСТУП

Функціонування сільськогосподарських товаровиробників в умовах ринкової економіки та системних трансформаційних процесів в останні роки поглиблює актуалізацію питань розміщення та спеціалізації. Адже ці процеси (розміщення та спеціалізації) повинні гармонійно розвиватися у відповідності до ринкових умов та вимог. Зауважимо, що здійснені аграрні трансформації негативно вплинули на спеціалізацію сільськогосподарських підприємств, яка сьогодні здебільшого представлена рослинницьким напрямом із чітко-вираженою зерною та технічною спеціалізацією. Лише в останні роки активізувався розвиток галузі тваринництва.

Слід також зазначити, що напрям спеціалізації в сучасних аграрних підприємствах є умовно-постійним та змінюється під впливом ринкових чинників та заходів, що здійснюються в межах проведення аграрних трансформацій.

На жаль, організація сільськогосподарського виробництва на засадах механізму оренди сільськогосподарських земель, умови ринкової кон'юнктури, недостатній розвиток ринку сільськогосподарської продукції, наявний ресурсний потенціал і інші зловідомі питання функціонування аграрного сектору не сприяють вирішенню питань організації аграрного підприємництва на науково-обґрунтованих засадах розміщення та раціоналізації.

Актуальність магістерської роботи обумовлюється наявними проблемами щодо розміщення та спеціалізації сільськогосподарського виробництва, що негативно позначаються на співвідношенні виробництва валової продукції рослинництва і продукції тваринництва сільськогосподарськими підприємствами, задоволенні потреб споживачів продукцією сільського господарства та забезпеченні рівня продовольчої безпеки країни. Разом з тим мають місце проблеми, що стосуються забезпечення раціонального використання сільськогосподарськими

підприємствами природних, організаційних, економічних та інших умов. Саме тому вважаємо за необхідне дослідити процеси розміщення, домінуючі напрями спеціалізації аграрних підприємств та на цій основі обґрунтувати шляхи вирішення наявних проблем.

Мета і завдання дослідження. Метою дипломної роботи є вивчення та обґрунтування наукових засад розміщення, спеціалізації сільськогосподарського виробництва, дослідження вимог ринку та обґрунтування дієвих напрямів удосконалення розвитку аграрного сектору загалом.

Із наведеної мети дослідження випливають наступні завдання:

- здійснити теоретичне обґрунтування наукових основ сутності та розміщення сільського господарства;
- дослідити особливості розвитку спеціалізації сільськогосподарських підприємств в умовах аграрних трансформацій;
- проаналізувати основні економічні результати господарської діяльності аграрних підприємств Збараського району Тернопільської області;
- з'ясувати напрями спеціалізації аграрних підприємств Збараського району Тернопільської області;
- обґрунтувати стратегічні напрями інтенсифікації виробництва в аграрних підприємствах;
- з'ясувати напрями вирішення проблем розвитку аграрного виробництва в Україні на засадах удосконалення спеціалізації.

Предметом дослідження є аналіз процесів розміщення, спеціалізації сільськогосподарського виробництва та їх удосконалення.

Об'єктом дослідження є умови розміщення, спеціалізація сільськогосподарських підприємств Збараського району Тернопільської області.

Методи дослідження. Для написання роботи нами використано загальнонаукові методи та прийоми дослідження: історичний, діалектичний,

абстрактно-логічні методи, а також метод аналізу і синтезу, аналогії і співставлення, інші економіко-статистичні прийоми.

Наукова новизна одержаних результатів. У магістерській роботі досліджено особливості розвитку спеціалізації сільськогосподарських підприємств в умовах аграрних трансформацій.

Наукове значення роботи. У науковому аспекті у магістерській роботі розкрито зміст питань щодо наукових засад розміщення та спеціалізації сільськогосподарського виробництва в умовах ринку. Основою для написання роботи слугували Закони України, Укази Президента, наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених, інша науково-періодична література.

Практичне значення отриманих результатів. Окремі положення магістерської роботи рекомендуються до практичного впровадження у Тернопільській державній сільськогосподарській дослідній станції Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота включає вступ, три змістових розділи, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи становить 98 сторінок, до складу яких входить 21 рисунок та 13 таблиць.

РОЗДІЛ І

НАУКОВІ ЗАСАДИ РОЗМІЩЕННЯ ТА СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ РИНКУ

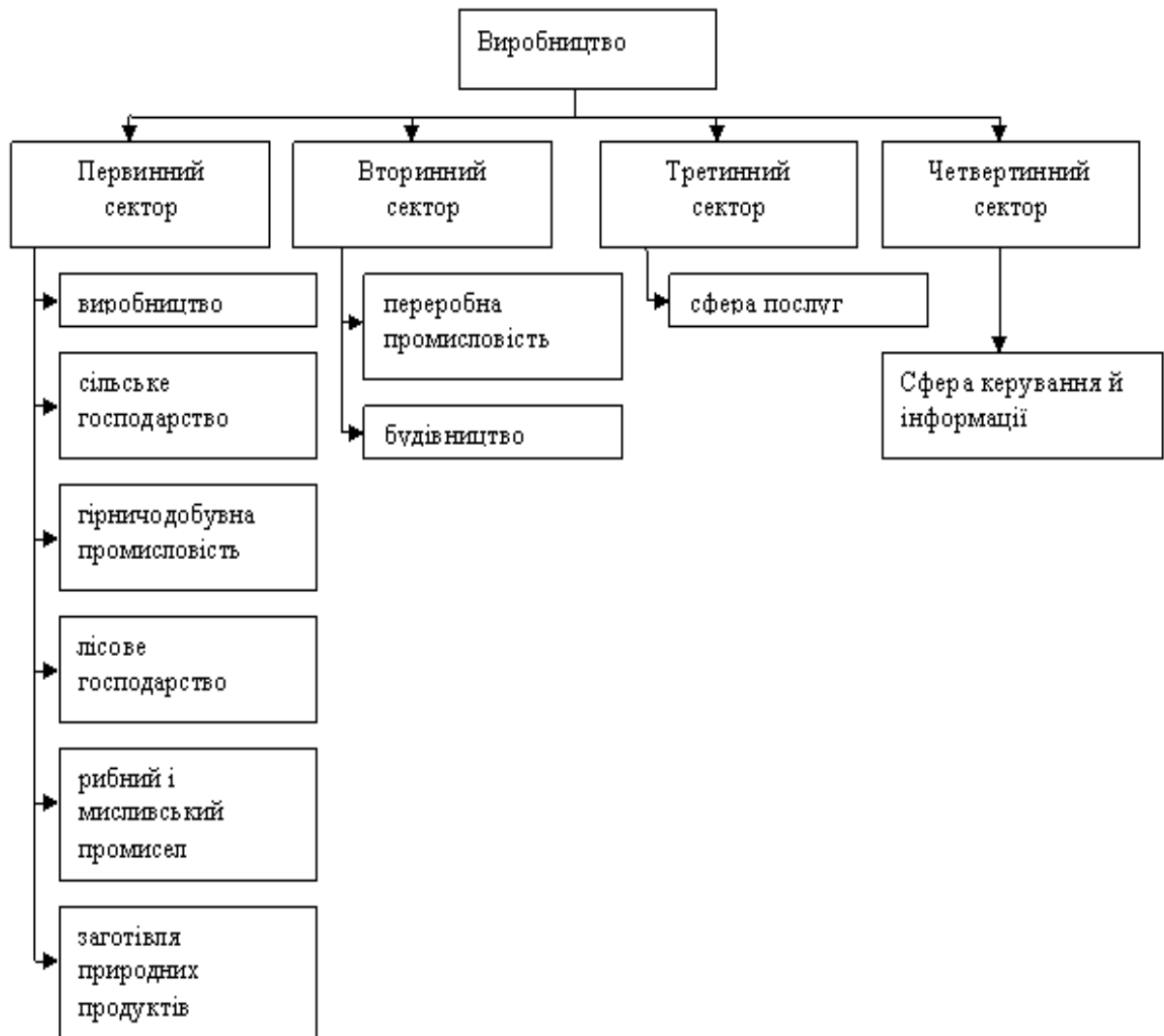
1.1 Наукові основи сутності та розміщення сільського господарства, його види

Функціонування галузі сільського господарства в ринкових умовах господарювання значним чином залежить від розміщення і спеціалізації сільськогосподарського виробництва, які в сукупності забезпечують певний рівень ефективності використання наявного ресурсного потенціалу, природно-кліматичних умов як на рівні окремих сільськогосподарських підприємств, так і на рівні агропромислового комплексу регіону та країни загалом.

При цьому під час проведення реформування аграрного сектора економіки України, питанням розміщення та спеціалізації сільського господарства не приділялося достатнього значення. Як наслідок сьогодні маємо дисбаланс у структурі виробництва сільськогосподарської продукції, власне окремо у кожній галузі, так і безпосередньо у забезпеченні їх комплексного співвідношення. Це в свою чергу негативно позначилося на усіх сферах виробництва, взаємопов'язаних із галуззю сільського господарства, а також на рівні та якості забезпечення населення продуктами харчування, на рівні продовольчої безпеки країни, та розв'язанні інших злободенних питаннях функціонування аграрного сектору в цілому.

Місце галузі сільського господарства у загальній системі виробництва приведено на рис. 1.1, де бачимо, що досліджувана галузь належить до первинного сектору, тобто в межах якого зосереджені підприємства, що займаються видобутком та виробництвом сировини. Так галузь сільського господарства забезпечує сировинними ресурсами підприємства переробної та

харчової промисловості, що належать до вторинного сектору. Відповідно підприємства сфери послуг належать до третинного циклу та підприємства, що працюють з інформаційними технологіями і управлінські структури формують четвертинний цикл.

Рис. 1.1 Місце галузі сільського господарства у загальній структурі виробництва

Джерело: [43, с. 85]

Таким чином, сільське господарство є однією із найважливіших галузей національної економічної системи та відіграє винятково важливу роль у вирішенні соціально-економічних проблем. Разом з тим сільське господарство являє собою галузь народного господарства, направлену на

забезпечення населення країни продовольством та виробництво сировини для низки галузей промисловості.

З іншого боку сільське господарство являється складним та різноманітним об'єктом, оскільки його розвиток обумовлюється сукупністю суспільних, природних та технічних чинників. Винятково важливе значення для розвитку галузі сільського господарства відіграє наявність базового ресурсу – землі. Загальновідомо, що в Україні зосереджена достатня кількість сільськогосподарських угідь, та ріллі з їх числа (табл. 1.1), що вказує на достатню забезпеченість галузі та хороші перспективи його функціонування та розвитку. Так станом на 01.01.2016 р. в Україні зосереджено 41511,7 тис. га сільськогосподарських угідь, що становить 68,8% від загальної площі території України, з числа яких кількість ріллі – 32531,1 тис. га або 53,9%.

Таблиця 1.1

Динаміка змін земельного фонду України за період 2015 -2016 рр.

Види основних земельних угідь	Станом на 01.01.2015 р.		Станом на 01.01.2016 р.		Динаміка, тис. га
	Всього, тис. га	% до загальної площі України (території)	Всього, тис. га	% до загальної площі України (території)	
Сільськогосподарські землі	42726,4	70,8	42731,5	70,8	-5,1
у тому числі: сільськогосподарські угіддя	41507,9	68,8	41511,7	68,8	-3,8
з них: рілля	32541,3	53,9	32531,1	53,9	10,2
перелogi	233,7	0,4	239,4	0,4	-5,7
багаторічні насадження	892,4	1,5	892,9	1,5	-0,5
сіножаті	2406,4	4,0	2407,3	4,0	-0,9
пасовища	5434,1	9,0	5441,0	9,0	-6,9
інші сільськогосподарські землі	1218,5	2,0	1219,8	2,0	-1,3

Джерело: [<http://land.gov.ua/info/zemelnyi-fond-ukrainy>]

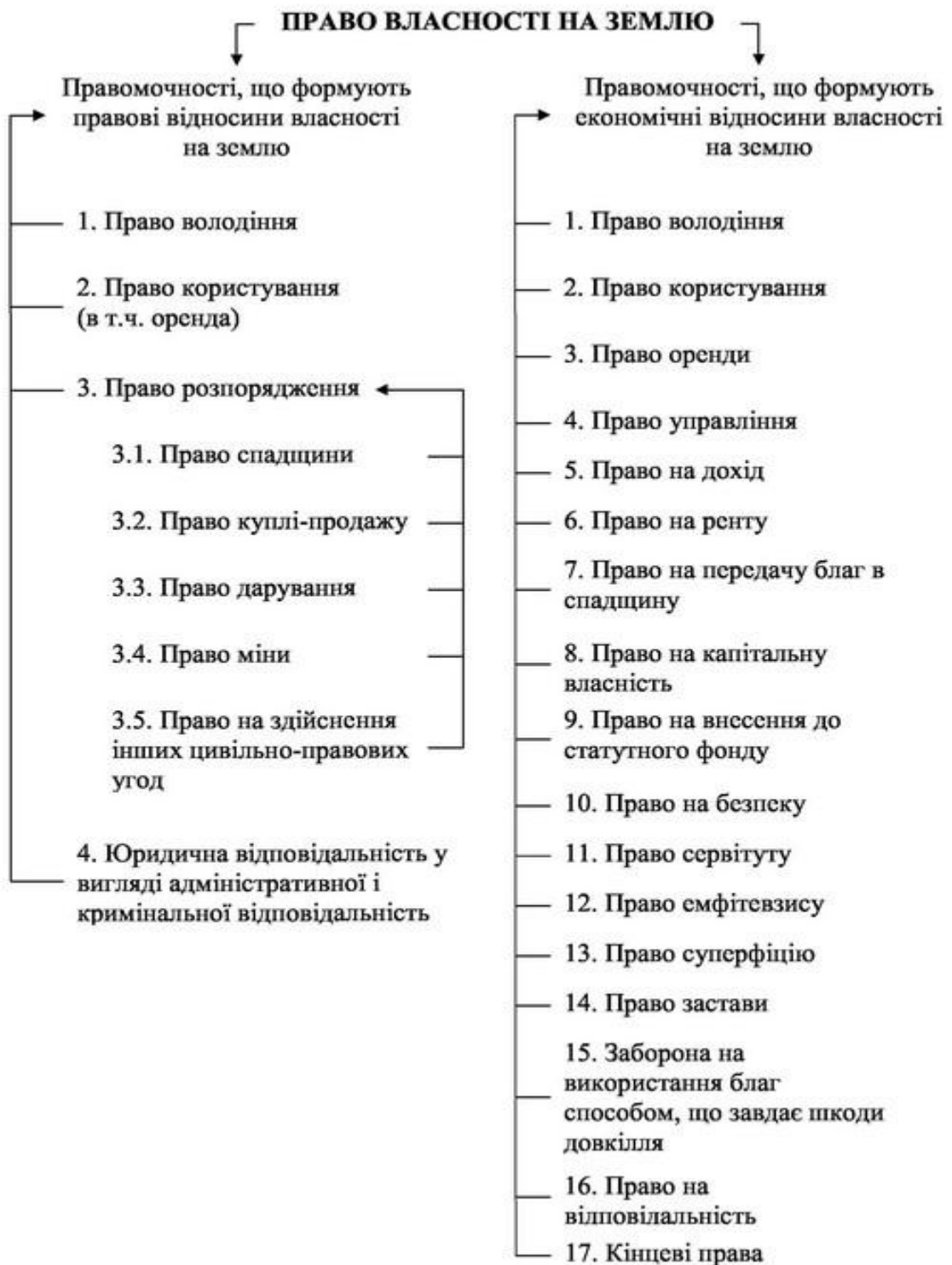
Земельні ресурси є природним ресурсом, а тому відповідно кількісно та якісно обмеженими. Так у Конституції України (ст. 14), Земельному кодексі України (ст. 1), Цивільному кодексі України (ст. 373) зазначається, що земля є основним національним багатством Держави та знаходиться під особливою охороною держави [26; 35; 68]. Разом з тим, чинне Законодавство забезпечує гарантування права власності на землю, а у процесі її використання громадяни повинні не завдавати шкоди природній якості та суміжним ресурсам (можливі викиди шкідливих речовин у атмосферу, водні ресурси, тощо).

Проведеними дослідженнями з'ясовано, що поняття «земля» є ширшим поняттям, ніж «земельні ресурси». Адже земельні ресурси в основному пов'язані із здійсненням людиною господарської діяльності, тоді як у поняття землі вкладається зміст, який характеризує її як частину природного середовища (за ознаками ґрунтового покриву, наявною рослинністю, надрами, простором, рельєфом, надрами, водами). На основі вказаних ознак землю загалом розглядають як просторовий базис. Таким чином, земельні ресурси є основним джерелом формування багатства будь-якої країни, а також відіграють важливу роль у існуванні планети загалом, так як обумовлюють існування інших, не менш важливих ресурсів.

Розташування підприємств сільського господарства значним чином обумовлює концентрація земельних ресурсів, - сільськогосподарських угідь і ріллі з їх числа. Лише у сільському господарстві земля одночасно виступає предметом та засобом праці. У процесі обробітку земельних ресурсів (обробіток, сівба, збір урожаю і т.д.), останні виступають предметом праці, а засобами праці – за умов здійснення додаткового впливу на них (внесення органічних та мінеральних добрив і т. д.) для отримання кращих результатів господарської діяльності.

Внаслідок проведеного реформування аграрного сектора економіки, земельні ресурси перейшли із державної у приватну власність, оскільки вважалося, що за умов приватного землекористування, галузь сільського

господарства вийде на новий рівень розвитку. У зв'язку із цим сьогодні у відповідності із чинним Законодавством право власності на землю проявляється у наступних видах та формах (рис. 1.2).

Рис. 1.2 Економіко-правові відносини власності на землю

Джерело: [26]

Галузь сільського господарства традиційно вважають специфічною галуззю, що пов'язано із наступними особливостями його функціонування та розвитку:

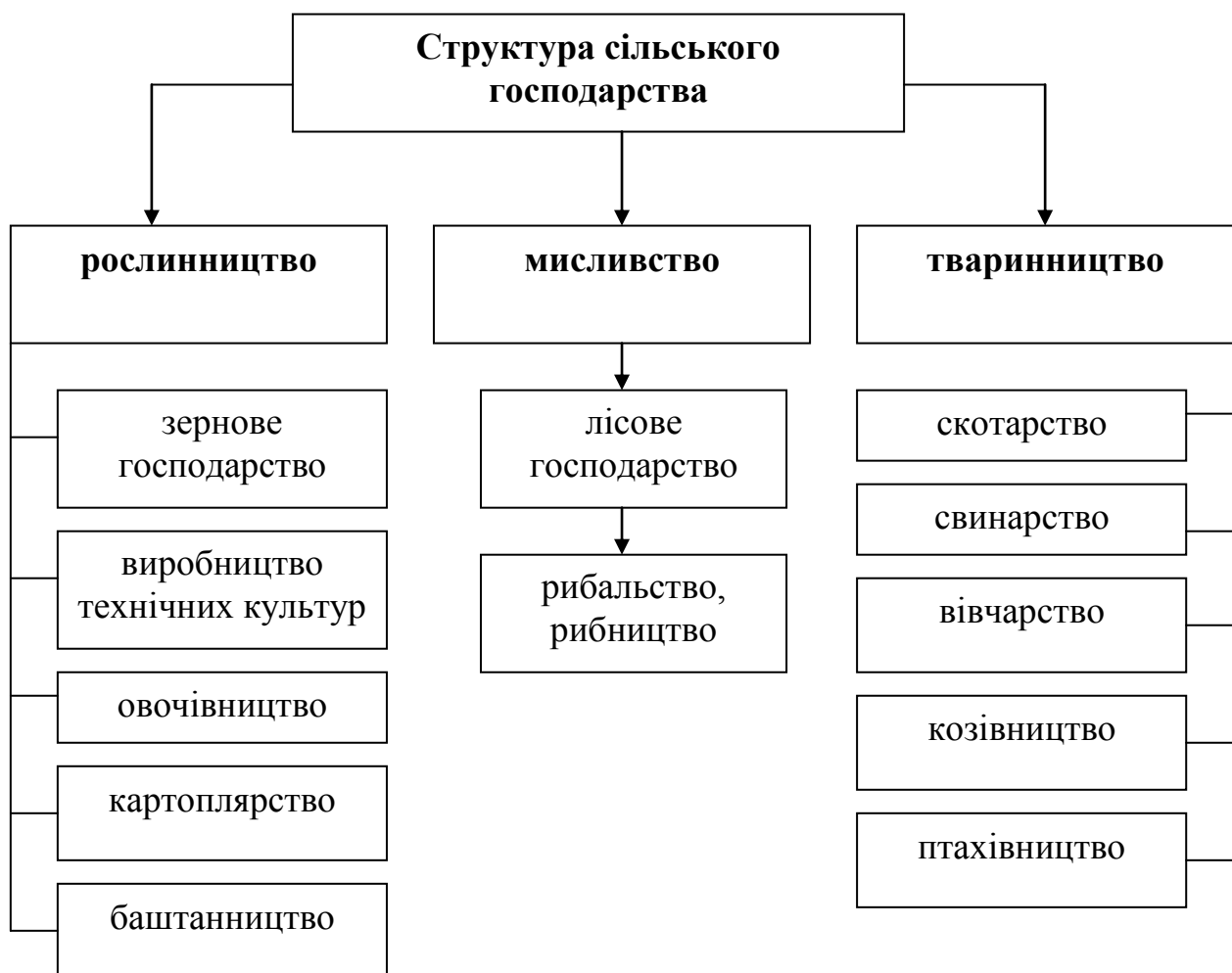
- засоби сільськогосподарського виробництва – це живі організми: рослини і тварин, розвиток яких відбувається на основі біологічних законів. Відтак лише у сільському господарстві має місце тісний взаємозв'язок економічних та природних законів;
- оскільки головний засіб виробництва – земельні ресурси, то саме їх якість, родючість, місце розташування та характер використання обумовлюють процеси функціонування та розвитку сільського господарства;
- вплив природних умов на результати виробництва, що підвищує ризик та невизначеність сільськогосподарського виробництва. Адже кінцеві результати виробництва залежать не тільки від кількості і якості використаних ресурсів, але й від дії та впливу природних умов;
- аграрне виробництво розосереджене територіально, що потребує здійснення значного обсягу перевезень та переїздів технічних засобів, матеріалів та виробленої продукції;
- можливе застосування виробленої продукції як засобів виробництва (насіння, садивний матеріал та корми: зернові культури, картопля, кормові буряки, тощо);
- процес сільськогосподарського виробництва не відповідає періоду виробництва, так як процес виробництва відбувається за безпосередньої участі людей та прямої дії природних чинників;
- сезонність виробництва, що, власне, і обумовлюється невідповідністю періоду виробництва і робочого періоду. Сезонність виробництва значним чином впливає на процеси організації роботи, ефективність використання технічних засобів та трудових ресурсів;
- для виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції особливу роль відіграють водні ресурси, відповідно, її дефіцит сприяє підвищенню якості продукції;

- у сільському господарстві лише технічні засоби є пересувними, тоді як посіви сільськогосподарських культур незмінно залишаються на одному місці, що потребує наявності достатньої кількості технічних засобів і інших ресурсів (паливно-мастильних матеріалів, запасних частин, тощо);
- задіяні працівники для виконання сезонних робіт не мають постійного місця роботи. Разом з тим для прикладу, - механізатори стикаються із виконанням різних видів робіт: підготовка ґрунту, посів, догляд за посівами, збирання урожаю, заготівля кормів для тварин, що не забезпечує формування у них вузької спеціалізації, тощо.

Таким чином, наведені нами специфічні особливості, характерні для галузі сільського господарства потребують ґрунтового аналізу та обов'язкового врахування у процесі формування матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств, організації та управління процесами виробництва, обґрунтуванні економічної доцільності та ефективності використання виробничих ресурсів для забезпечення поступового збільшення обсягу виробництва і забезпечення зниження її собівартості.

Саме тому сьогодні необхідно критично оцінювати основні аспекти процесу організації сільськогосподарського виробництва, починаючи від обґрунтування доцільності територіального розташування і завершуючи обранням конкретного виду (спеціалізації) сільськогосподарської діяльності. Також особливу увагу слід акцентувати на близькій наявності ринків збуту продукції: пересічні споживачі, підприємства переробної та харчової промисловості, власне ринки сільськогосподарського виробництва. Слід також зауважити, що сьогодні в Україні функціонує низка вертикально інтегрованих сільськогосподарських підприємств – аграрних холдингів, в межах яких зосереджений повний цикл виробництва. Проте функціонування таких підприємств характеризується позитивними та негативними якостями і характеристиками.

У структурі сільського господарства виокремлюють дві базові галузі: галузь рослинництва і галузь тваринництва (рис. 1.3). Показники співвідношення обсягу виробництва продукції рослинництва і тваринництва обумовлюються значною кількістю факторів, що здебільшого обумовлюються соціально-економічними умовами та рівнем розвитку сільськогосподарського виробництва. Також до структури сільського господарства належить мисливство, що включає лісове господарство, рибальство та рибництво.

Рис. 1.3 Структура сільського господарства

Джерело: [<http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream>]

Загалом галузь рослинництва передбачає вирощування зернових культур, виробництво технічних культур, вирощування овочів, картоплі та баштанних

культур. У свою чергу галузь тваринництва передбачає розвиток таких напрямів: скотарство, свинарство, вівчарство, козівництво, птахівництво. При цьому функціонування сільськогосподарських підприємств в умовах ринкової економіки спонукає до виробництва найбільш кон'юнктурної сільськогосподарської продукції, нехтуючи при цьому загальнонауковими підходами щодо організації виробництва сільськогосподарської продукції.

Сьогодні територія України є однією з найбільш розораних у Європі та світі, де рілля займає біля половини її площі. Досить тривалий період часу сільськогосподарське виробництво розвивалося екстенсивним шляхом, тобто на основі залучення додаткових земельних площ та збільшення поголів'я худоби. Відтак сьогодні домінує інтенсивний шлях ведення сільськогосподарського виробництва, який сприяє збільшенню урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності худоби на основі здійснення низки заходів (оптимізація систем обробітку ґрунту, обробітку посівів та організація збору урожаю сільськогосподарських культур).

Отже, зважаючи на особливі умови здійснення сільськогосподарського виробництва, а також складні, мінливі та непередбачувані умови економічного, правового, організаційного, політичного, природного, демографічного, соціального і інших середовищ зовнішнього впливу, галузь сільського господарства являється досить специфічною галуззю, що для її опанування потребує не тільки сукупності наукових знань, але й достатнього практичного досвіду.

1.2 Розвиток спеціалізації сільськогосподарських підприємств в умовах аграрних трансформацій

У сільськогосподарському виробництві процеси розміщення та спеціалізації тісно пов'язані між собою, взаємообумовлені, проте характеризуються різним змістом та формою. Під розміщенням слід розуміти як певну форму суспільного поділу праці на обумовленій території, то спеціалізація може розвиватися і нижчих ієрархічних рівнях, але при цьому залежить від рівня розвитку продуктивних сил.

Під спеціалізацією слід розуміти процес відособлення і формування підприємств або ж галузей з метою виробництва однорідної продукції. Для більшості сільськогосподарських підприємств організація виробництва базується на оптимальному виборі галузей рослинництва та тваринництва і забезпечення їх поєднання із додатковими, підсобними галузями, що забезпечує формування товарної продукції (товарного асортименту) та обумовлює визначення виробничої спрямованості підприємства.

Таким чином, розміщення сільськогосподарських підприємств обумовлює їх спеціалізацію, і при цьому здебільшого характеризує кількісні аспекти суспільного поділу праці та наочно демонструє перелік видів продукції, розміри їх виробництва, посівні площі сільськогосподарських культур, що зосереджені на окремих адміністративних територіях (району, області, конкретного підприємства). Натомість спеціалізація характеризує якісну сторону суспільного поділу праці та демонструє показники виробництва сільськогосподарської продукції за окремими домінуючими видами на обумовленій території [1, с. 54].

Отож спеціалізація сільського господарства являє собою складний процес, який може розвиватися у різноманітних формах. Відтак існують такі форми спеціалізації: територіальна, спеціалізація аграрних підприємств, внутрішньогосподарська спеціалізація (рис. 1.4). Так зміст територіальної спеціалізації полягає у визначенні показників виробництва певних видів

сільськогосподарської продукції на певній території. Разом з тим виокремлюють такі види територіальної спеціалізації: зональна, мікрозональна, обласна та районна. Загалом зональна спеціалізація презентує виробничий напрям певних зон, де в Україні виокремлено наступні зони: зона Полісся, зона Лісостепу, зона північного та центрального Степу, зона південного Степу, зона передгір'я і гірських районів Карпат, зона передгір'я і гірських районів нині окупованого Криму.

Рис. 1.4 Форми спеціалізації сільського господарства

Джерело:[31, с. 69]

Відтак мікрозональна спеціалізація – це виокремлення порівняно невеликих ареалів у межах відповідних зон, для яких характерне вирощування певних сільськогосподарських культур, вирощування тварин, що немає значного поширення на інших територіях України (вирощування

хмелю, конопель, тощо). Обласна та районна спеціалізації вказують на доміантність окремих галузей сільського господарства (певного виду сільськогосподарської продукції), беручи до уваги насамперед їх географічне розташування, що й обумовлює наявність природно-кліматичних і інших сприятливих для розвитку сільського господарства умов.

Під спеціалізацією аграрних підприємств необхідно розуміти зосереджене в них домінуюче виробництво певних видів сільськогосподарських культур, для виробництва яких сформувалися найбільш сприятливі природно-економічні умови. Дана форма спеціалізації забезпечує розвиток і поглиблення територіальної спеціалізації (рис. 1.5).

Рис. 1.5 Територіальна спеціалізація сільського господарства України

Джерело: [37, с. 98]

Слід зазначити, що спеціалізація аграрних підприємств на відміну від територіальної спеціалізації знаходиться у русі, тобто пошуку найбільш

оптимальних, прийнятних і доцільних галузях сільського господарства. Часто пошукові процеси тривають роками, і супроводжуються нестабільними економічними вигодами сільгоспвиробників та обумовлюються трансформаційними процесами аграрного сектора, іншими умовами національної економічної системи.

Поглибленню спеціалізації аграрних підприємств також сприяє наявна конкуренція між сільськогосподарським підприємствами, що посилюється внаслідок насичення ринку продовольством. У кінцевому результаті кожне аграрне підприємство на власний вибір орієнтується на виробництві найбільш конкурентоспроможних видів продукції.

Внутрішньогосподарська спеціалізація являється продовженням спеціалізації підприємства на основі здійснення відокремлення виробництва окремих видів продукції та відокремлення виробництва технологічних стадій на окремих внутрішньогосподарських підрозділах: фермах, бригадах, ланках, загонах, тощо. Це сприяє формуванню у сільськогосподарських підприємствах свиноферм, молочних ферм, рільничих бригад, садово-огородніх бригад, механізованих загонів і т. д. Внутрішньогосподарська спеціалізація дозволяє враховувати існуючі в аграрних підприємствах відмінності умов здійснення діяльності і забезпечує підвищення концентрації виробництва та ефективність виробництва.

Розвиток внутрішньогосподарської спеціалізації є особливо актуальним у великих за розмірами підприємствах, а також у багатогалузевих аграрних формуваннях. Поглиблення спеціалізації підприємств на окремій галузі сільського господарства або їх сукупності, з часом потребує удосконалення внутрішньогосподарської спеціалізації у зв'язку із зміною характеру та масштабу виробництва, і відповідно організаційної структури господарства. На основі цього спеціалізація підприємства і їх внутрішньогосподарська спеціалізація повинні відбуватися в органічній єдності і взаємозв'язку.

Таким чином, економічне значення спеціалізації проявляється у наступному:

- обумовлює широкі перспективи для здійснення масового виробництва сільськогосподарської продукції на індустріальних засадах;
- створює сприятливі умови для здійснення оптимізації технології та підвищення окупності капіталовкладень;
- формує можливості та умови для впровадження у виробництво інновацій з метою оптимізації використання наявних ресурсів: земельних, матеріально-технічних, трудових, фінансових, тощо;
- сприяє збільшенню обсягу валового виробництва сільськогосподарської продукції;
- забезпечує підвищення якісних характеристик продукції;
- забезпечує зростання культури ведення сільськогосподарського виробництва;
- сприяє здійсненню підвищення кваліфікації кадрів, а також появи нових вакансій;
- обумовлює зниження матеріальних витрат;
- забезпечує підвищення рівня рентабельності виробництва продукції сільського господарства.

Зазначимо, що на ефективність виробництва в сільськогосподарських підприємствах впливає не лише наявний розмір провідних галузей, але й міра розвитку інших галузей, що характеризуються товарним характером виробництва. Відтак цілком закономірно, що чим більша наявність галузей в підприємстві, тим меншими є їх розміри та нижчою концентрація виробництва. в окремих випадках це негативно позначається на кінцевих результатах господарської діяльності. Для врахування ступеня розвитку усіх товарних галузей у сільськогосподарському підприємстві, в першу чергу необхідно визначити і здійснити аналіз коефіцієнта зосередження товарного виробництва (K_z):

$$K_z = \frac{100}{\sum_{i=1}^n \Pi_{B_i} (2N_i - 1)}, \quad (1.1)$$

де P_i - питома вага однієї галузі у загальній структурі товарної продукції, %;

N_i - порядковий номер галузі в ранжированому ряді, побудованого за спадаючою ознакою: (перше місце надається галузі із найбільшою питомаю вагою у загальній структурі товарної продукції, а останнє, відповідно - з найменшою).

Так показник структури товарної продукції забезпечує здійснення висновку щодо рівня розвитку окремих галузей сільського господарства та ступінь спеціалізації щодо виробництва продукції провідної галузі, а коефіцієнт товарного зосередження галузей вказує на рівень спеціалізації аграрного підприємства на основі врахування усіх товарних галузей. Сільськогосподарське підприємство вважається багатогалузевим, якщо коефіцієнт зосередження товарного виробництва (K_z) не перевищує показник 0,2; слабкий рівень спеціалізації - 0,21-0,3; середній - 0,31-0,40; вищий середнього - 0,41-0,50; високий - 0,51-0,6; глибокий - понад 0,6.

За наявних інших рівнозначних умов ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств підвищується разом із збільшенням абсолютного значення коефіцієнта товарного зосередження галузей, проте за таких обставин посилюється ризик втрати фінансової стабільності у зв'язку із можливим погіршенням ринкової кон'юнктури, зокрема на продукцію галузей спеціалізації.

З'ясовано, що у минулому столітті (60-70 роки) у кожному адміністративному районі централізовано створювалися спеціалізовані сільськогосподарські підприємства (колгоспи, радгоспи), в межах яких здійснювалося концентроване виробництво певних видів сільськогосподарської продукції: суто вирощування та відгодівля молодняка ВРХ, відгодівля свиней, виробництво молока, виробництво кормів, виробництво рослинницької продукції, і т. д. Мало також місце формування так званих міжгосподарських спеціалізованих господарств.

При цьому під час здійснення аграрної реформи спеціалізація сільськогосподарських підприємств не поглиблювалася, зважаючи на недосконалість адміністративних, організаційних, економічних відносин як між підприємствами так і в аграрному секторі загалом, а також відсутності ринкових важелів та матеріальної зацікавленості підприємств і їх працівників у кінцевих результатах роботи.

Слід також зазначити, що системні економічні кризи, диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію, а особливо продукцію тваринництва негативно вплинули на розвиток базових галузей, внаслідок чого сільськогосподарські підприємства почали багатогалузеву діяльність. Відтак на сьогоднішній день основним критерієм спеціалізації сільськогосподарських підприємств є економічні інтереси товаровиробників. Разом з тим враховуються і інші чинники, які стосуються розміщення та спеціалізації на засадах орендних відносин та умов ринку.

В умовах ринкової економіки складовими сільськогосподарського виробництва є зональна, територіальна, внутрішньорайонна та галузева спеціалізації, які ґрунтуються на здійсненні їх подальшого поглиблення та вдосконалення як на регіональному так і на галузевому рівнях, формуючи регіональну спеціалізацію, яка характеризуватиме виробничий напрям регіону. Основним завданням регіональної спеціалізації є формування сприятливих умов для розвитку низки галузей сільського господарства, які спроможні забезпечити виробництво конкурентоспроможної продукції [65, с. 110].

Внаслідок проведених аграрних трансформацій, сьогодні у сільському господарстві функціонує значна кількість фермерських господарств, що характеризуються сімейним типом виробництва та незначною кількістю у власності і користуванні сільськогосподарських угідь. Поряд із цим значну питому вагу у валовому виробництві сільськогосподарської продукції, особливо продукції тваринництва, займають господарства населення. Слід також зазначити, що сільськогосподарське виробництво функціонує на

орендних засадах, що в деякій мірі ускладнює внутрішньогосподарську спеціалізацію аграрних підприємств, оскільки частими є ситуації, коли наявні земельні ресурси на території одного населеного пункту використовуються декількома орендарями (сільськогосподарськими підприємствами).

Інше, не менш важливе питання є наявність матеріально-технічної бази у сільськогосподарських підприємствах. Вважаємо за необхідне, зазначити, що саме аграрні трансформації «сприяли» поступовій руйнації матеріально-технічної бази сільського господарства, насамперед через здійснене його розпаювання, що пізніше трансформувалося у так звану кооперацію пайовиків для отримання цілісних об'єктів (технічні засоби, технологічне оснащення, господарські будівлі і споруди). На жаль, у відповідності до майнової частки кожного із власників ці об'єкти були перепродані або ж здебільшого розподіленні, а пізніше розібрані на будівельні матеріали, запасні частини, тощо. Таким чином, сьогодні сільськогосподарські підприємства змушені самотійно формувати та сприяти розвитку матеріально-технічного забезпечення.

Отож, можемо зробити висновки, що аграрні трансформації негативно вплинули на спеціалізацію сільськогосподарських підприємств, яка сьогодні здебільшого представлена рослинницьким напрямом із чітко-вираженою зерновою та технічною спеціалізацією. Лише в останні роки активізувався розвиток галузі тваринництва (розведення свиней та поголів'я ВРХ здебільшого молочного напрямку спеціалізації). Слід також зазначити, що напрям спеціалізації в сучасних аграрних підприємствах є умовно-постійним та змінюється під впливом ринкових чинників впливу та заходами, що здійснюються в межах проведення аграрних трансформацій.

1.3 Організаційно-правові аспекти державного регулювання підприємництва у сільському господарстві

Регулювання економічної сфери являє собою дії органів влади щодо регламентування та контролю поведінки і діяльності суб'єктів економіки та громадян. Основна мета державного регулювання підприємництва у сільському господарстві полягає у забезпеченні населення продуктами харчування і іншими товарами (виробництво яких здійснюється із сільськогосподарської сировини), із одночасним вирішенням соціальних та економічних проблем аграрного сектора в умовах багатуокладної економіки на селі та умов ринку [69, с. 137].

Підприємництво як певна форма економічних відносин передбачає економічну волю, відносну самостійність та водночас наскрізну відповідальність бізнесу, охоплюючи процес розробки стратегії і тактики, інвестування, окупність вкладеного капіталу, визначення потреб ринку сільськогосподарської продукції, оцінка кон'юнктури ринку, оцінка результатів господарської діяльності, тощо. Будь-яка господарююча система формується під впливом таких факторів: факторів функціонування та факторів розвитку.

Основними системними факторами функціонування та розвитку підприємницької діяльності в сільському господарстві належать: спеціалізація виробництва, кооперація, концентрація, інтеграція, інтенсивність, система та процеси управління, техніка, технологія. Системні фактори знаходяться у тісній взаємодії із системо утворюючими, а саме: біологічними, природними, політичними, науковими, технічними, соціальними, демографічними, організаційними, правовими та економічними.

У відповідності до Конституції України кожний громадянин має право щодо володіння, користування та розпорядження своєю власністю, а також здійснювати підприємницьку діяльність, що не забороняється Законом.

Держава здійснює захист прав щодо здійснення підприємницької діяльності, а також прав щодо конкуренції у підприємницькій діяльності. Разом з тим у Конституції України забезпечуються не допуск зловживання монопольним становищем на ринку, а також неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції. Також держава контролює якість продукції, робіт, послуг у контексті забезпечення використання власності, не завдаючи шкоди правам та свободам іншим громадянам та інтересам суспільства (ст. 41, 42).

Таким чином, державне регулювання відносин виробничої сфери, та інших видів господарської діяльності на засадах ринкової економіки, базується на засадах невтручання державних органів безпосередньо у господарську діяльність, крім випадків, передбачених чинним Законодавством. Разом з тим держава повинна забезпечити процеси організації, упорядкування, та контролювання господарської діяльності.

Відтак під державним регулюванням загалом та аграрних зокрема, слід розуміти цілеспрямований державний вплив на вказані відносини на основі прийняття відповідних нормативно-правових актів, організації діяльності контролюючих державних органів, спроможних забезпечити вказане регулювання на основі застосування економічних методів через механізми ринкового регулювання та механізми державного регулювання (рис. 1.6) .

Загалом наявні методи та способи державного регулювання підприємництва у сільському господарстві поділяють на економічні та адміністративні, реалізація яких відбувається виключно через систему аграрного права. Відтак до складу системи державного регулювання підприємництва належать:

- законодавче та нормативне забезпечення;
- єдині грошова, банківська та економічна системи;
- податкова політика;
- система ціноутворення та вплив на неї;
- антимонопольні обмеження;

Рис. 1.6 Основні механізми державного регулювання

Джерело: розроблено автором на основі проведених досліджень та [12, с. 32]

- бюджетна підтримка, дотації та інші види фінансової допомоги;
- спеціальні, цільові програми підтримки функціонування та сприяння розвитку.

При цьому, регуляторна державна діяльність чітко закріплена у нормативно-правових документах, зокрема Конституції України та Господарському кодексі. Універсальною формою декларування регулюючого впливу держави є нормативно-правовий акт.

Слід зазначити, що Господарський кодекс України містить чітко представлені основні засоби державного регулювання, що стосуються сільськогосподарських підприємств, а саме:

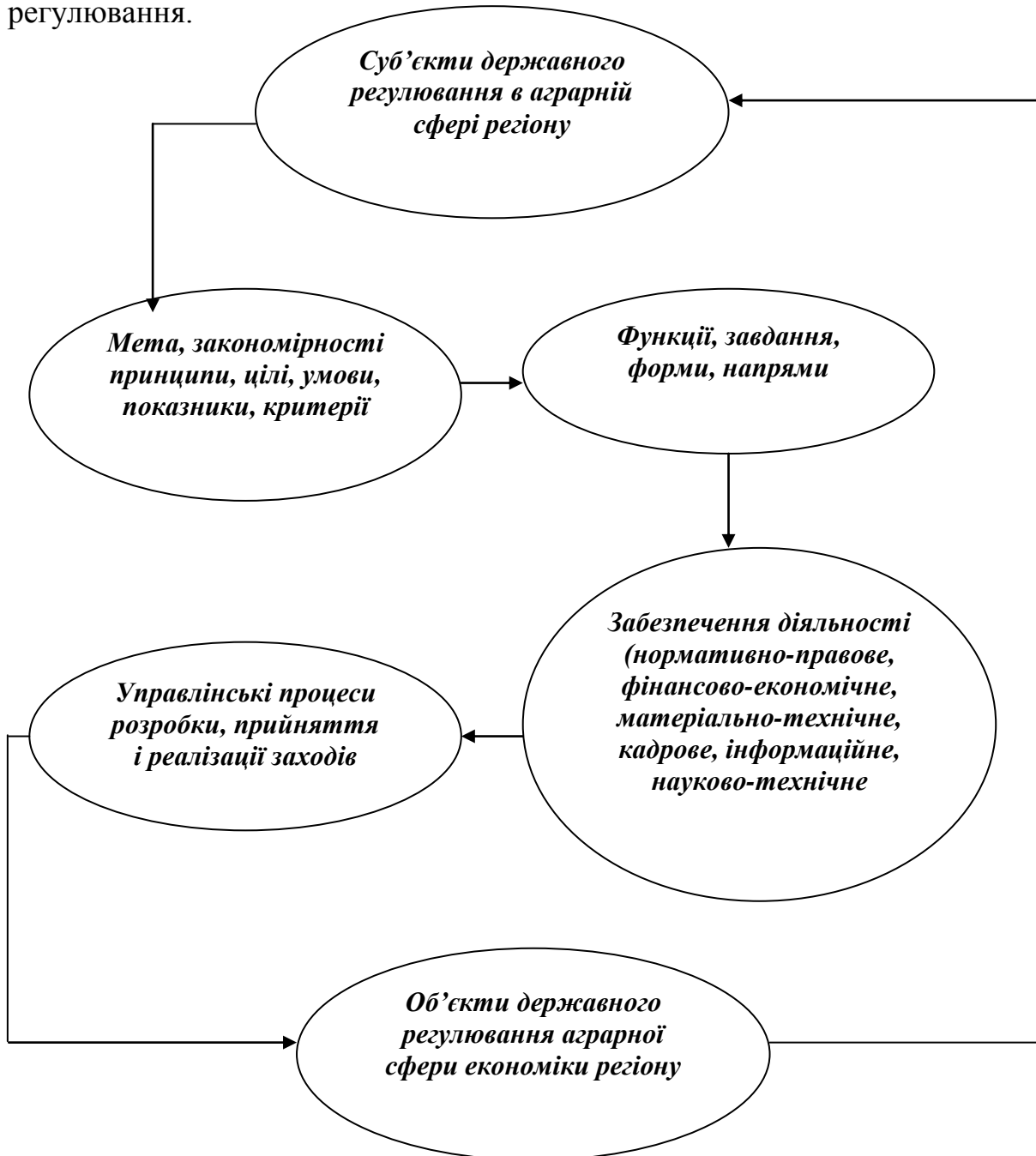
- державні замовлення та державні завдання;
- здійснення ліцензування, видача патентів та встановлення квот;
- заходи, пов'язані із сертифікацією та стандартизацією;
- практичне застосування нормативів та лімітів;
- врегулювання цін, тарифів;
- надання пільг: інвестиційних, податкових і інших;
- надання дотацій, компенсацій, субсидій та цільових інновацій

[14].

При цьому однією із форм державного регулювання є державна підтримка, яка передбачає реалізацію наступних заходів:

- надання підприємцям земельних ділянок, здійснення передачі державного майна, необхідного для здійснення підприємницької діяльності;
- сприяння та допомога підприємцям щодо формування матеріально-технічного забезпечення і забезпечення інформаційного обслуговування їхньої діяльності;
- сприяння у підготовці кадрів;
- здійснення первісного облаштування ще неосвоєних територій об'єктами інфраструктури (виробничої та соціальної) з продажем або їх передачею підприємцям у відповідності до законодавчо обумовленого порядку;
- стимулювання модернізації наявних технологій;
- сприяння впровадженню інноваційної діяльності;
- сприяння щодо освоєння підприємцями якісно нових видів товарів і послуг;
- надання підприємцям інших видів допомоги [14].

Відтак загалом об'єктами державного регулювання економіки є насамперед економічні підсистеми, відносини, організації, соціально-економічні процеси, ринки, окремі люди. На рис. 1.7 нами наведена схема формування впливу держави на аграрний сектор економіки як на об'єкт регулювання.

Рис. 1.7 Схема формування впливу держави на аграрний сектор економіки як на об'єкт регулювання

Джерело: [20]

Проведеними дослідженнями з'ясовано, що здійснюване сьогодні управління та регулювання у сфері державної підтримки сільськогосподарського виробництва є недосконалим. Основною причиною цього є недотримання основним вимог Законів України, що не забезпечило виконання стратегічно-важливих напрямів: розвиток сільськогосподарського машинобудування; забезпечення сільського господарства вітчизняного виробництва сільськогосподарською технікою; забезпечення мінеральними добривами та засобами захисту рослин; здійснення захисту та поліпшення використання сільськогосподарських земель; регулювання ринку сільськогосподарської продукції; страхування сільськогосподарського виробництва; розвиток селекції у сільському господарстві; будівництво на селі об'єктів соціальної сфери; розвиток аграрної науки і освіти і ін. [39, с. 5-6].

На нашу думку, механізм реалізації основних заходів щодо державного регулювання підприємництва у сільському господарстві повинен ґрунтуватися на базових принципах, які є складовими елементами Концепції державного регулювання аграрного сектору економіки. Так у науковій літературі вказується, що «... принципи, як поняття певної теорії, зумовлені певними законами, а тому презентують сутність і реальність управлінських процесів. При цьому вони виступають результатом наукового пізнання, сформовані людьми, а також враховують рівень проведених досліджень щодо встановлення закономірностей і відносин в управлінні. Лише безпосередньо на практиці принципи проявляють характер, певні норми, змістові правила, якими належить керуватися у процесі здійснення управлінської діяльності» [36, с. 188 - 199].

Державне регулювання підприємництва у сільському господарстві має враховувати наявні особливості здійснення виробничої та господарської діяльності суб'єктами, яка при цьому тісно взаємопов'язана із природокористуванням. Саме тому процес підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва обумовлюється станом природного

середовища, зокрема власне його можливостей забезпечити на належному рівні процеси відтворення в екосистемах [12, с. 34].

Екологічні проблеми розвитку сільського господарства нині є надзвичайно актуальними. Сьогодні питання, що стосуються наявної екологічної кризи, навколишнього природного середовища необхідно вирішувати на основі застосування комплексного підходу. Загалом під екологізацією сільськогосподарського виробництва слід розуміти об'єктивно зумовлену, науково обґрунтовану та синхронно здійснювану систему загальнодержавних, галузевих та регіональних заходів, безпосередньо спрямованих на практичне впровадження якісно нових, екологічно-безпечних видів техніки, технологій та загалом організації процесів виробництва, ефективних способів і методів функціонування та стимулювання аграрних (також агропромислових) товаровиробників до природо-збереження, ресурсозбереження та енергозбереження, а також сприяння мінімізації шкідливих відходів і викидів у довкілля [67, с. 184].

Для сільськогосподарських товаровиробників одним із найважливіших заходів державного регулювання є державна підтримка їх діяльності. У літературі під державною підтримкою товарного сільськогосподарського виробництва розуміють врегульовану нормами права, сукупність організаційних, економічних, правових та інших засобів (пільг та переваг), які надаються державою в особі уповноважених органів за рахунок державних ресурсів або шляхом відмови держави від отримання певних доходів, сільськогосподарським товаровиробникам із метою забезпечення продовольчої безпеки держави, розв'язання соціально-економічних проблем, сприяння соціальному розвитку сільської місцевості, відновлення та підтримання екологічної рівноваги територій [44, с. 5].

У відповідності до Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва», державна підтримка здійснюється згідно із Національною програмою підтримки малого підприємництва в Україні, регіональними та місцевими програмами підтримки малого підприємництва, затверджених

відповідно до чинного Законодавства. Зокрема, національна програма сприяння розвитку підприємництва в Україні - це комплекс заходів, спрямованих на реалізацію державної політики щодо вирішення проблем розвитку малого підприємництва.

Питання надання державної підтримки суб'єктам аграрного підприємництва регулюється законодавчими актами, які, характеризується цілеспрямованістю та адресністю державної підтримки аграрного підприємництва. Так у відповідності до Закону України «Про фермерське господарство» [55], на період трирічного становлення та господарсько-економічної стабілізації фермерських господарств держава створює пільгові умови для кредитування, оподаткування, страхування, матеріально-технічного постачання.

Таким чином, на основі здійсненого організаційно-правових аспектів державного регулювання підприємництва у сільському господарстві України нами зроблені такі узагальнення та висновки:

державне регулювання сільського господарства базується на таких принципах:

- дотримання законності;
- забезпечення реалізації конституційних прав та свобод громадян;
- право вільного вибору організаційно-правової форми господарювання у сільському господарстві та інших галузях АПК;
- характерна системність та комплексність щодо заходів державного регулювання сільського господарства;
- цілеспрямованість та адресність державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників;
- недопущення безпідставного втручання органів державної влади та місцевого самоврядування у вибір форм господарювання та господарську діяльність сільськогосподарських товаровиробників, крім випадків, передбачених Законами України;

- забезпечення суб'єктам господарювання захисту прав власності на землю, майно та результати своєї праці;
- державна підтримка наукових досліджень щодо створення та впровадження нових екологічно-чистих ресурсозберігаючих технологій вирощування, поглибленої переробки сільськогосподарської сировини та виготовлення з неї конкурентоспроможної вітчизняної продукції;
  - протекціонізм розвитку сільського господарства;
  - поєднання державного впливу і ринкових регуляторів.

Отже, закріплення у законодавчих актах основних засад державного регулювання підприємництва у сільському господарстві відіграє важливе значення для забезпечення підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Відтак саме на основі зазначених принципів і формується державний підхід щодо правового регулювання відносин у сфері аграрного сектора економіки України, а також визначається сутність майбутніх правових норм.

Висновки до I розділу

Під час проведення реформування аграрного сектора економіки України, питанням розміщення та спеціалізації сільського господарства не приділялося достатнього значення. Як наслідок сьогодні маємо дисбаланс у структурі виробництва сільськогосподарської продукції, власне окремо у кожній галузі, так і безпосередньо у забезпеченні їх комплексного співвідношення. Це в свою чергу негативно позначилося на усіх сферах виробництва, взаємопов'язаних із галуззю сільського господарства, а також на рівні та якості забезпечення населення продуктами харчування, на рівні продовольчої безпеки країни, та розв'язанні інших злободенних питаннях функціонування аграрного сектору в цілому.

Розташування підприємств сільського господарства значним чином обумовлює концентрація земельних ресурсів, - сільськогосподарських угідь і ріллі з їх числа. Лише у сільському господарстві земля одночасно виступає предметом та засобом праці. У процесі обробітку земельних ресурсів (обробіток, сівба, збір урожаю і т.д.), останні виступають предметом праці, а засобами праці – за умов здійснення додаткового впливу на них (внесення органічних та мінеральних добрив і т. д.) для отримання кращих результатів господарської діяльності.

Під спеціалізацією аграрних підприємств необхідно розуміти зосереджене в них домінуюче виробництво певних видів сільськогосподарських культур, для виробництва яких сформувалися найбільш сприятливі природно-економічні умови. Для більшості сільськогосподарських підприємств організація виробництва базується на оптимальному виборі галузей рослинництва та тваринництва і забезпечення їх поєднання із додатковими, підсобними галузями, що забезпечує формування товарної продукції (товарного асортименту) та обумовлює визначення виробничої спрямованості підприємства.

Проведеними дослідженнями з'ясовано, що здійснюване сьогодні управління та регулювання у сфері державної підтримки сільськогосподарського виробництва є недосконалим. Основною причиною цього є недотримання основним вимог Законів України, що не забезпечило виконання стратегічно-важливих напрямів: розвиток сільськогосподарського машинобудування; забезпечення сільського господарства вітчизняного виробництва сільськогосподарською технікою; забезпечення мінеральними добривами та засобами захисту рослин; здійснення захисту та поліпшення використання сільськогосподарських земель; регулювання ринку сільськогосподарської продукції; страхування сільськогосподарського виробництва; розвиток селекції у сільському господарстві; будівництво на селі об'єктів соціальної сфери; розвиток аграрної науки і освіти і ін.

РОЗДІЛ II

АНАЛІЗ РОЗМІЩЕННЯ, СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА НА ЗАСАДАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1 Організаційні та економічні умови діяльності сітьськогосподарських підприємств

Функціонування сітьськогосподарських підприємств на засадах ринкової економіки потребує ґрунтовного аналізу їх організаційно-економічних умов. Адаже організаційні умови діяльності аграрних підприємств насамперед включають: організаційно-правова форма діяльності; розміри підприємства (наявність у користуванні земельних угідь); спеціалізація (виробництво рослинницької, тваринницької продукції із чіткою спеціалізацією за даними напрямками); організація праці; матеріально-технічне забезпечення. У свою чергу, до економічних умов слід віднести ресурсне забезпечення, інвестиції; державна підтримка; страхування; система оподаткування; система кредитування; система ціноутворення; собівартість виробництва; конкурентоспроможність сітьськогосподарських підприємств. Разом з тим для сітьськогосподарських підприємств надзвичайно важливе значення має місце розташування, насамперед за територіальною ознакою, що обумовлює наявні природно-кліматичні умови, власне економічні умови, забезпеченість трудовими ресурсами, ринки збуту сітьськогосподарської продукції, конкурентне середовище, тощо.

Об'єктом дослідження нами обрано сітьське господарство (наявні сітьськогосподарські підприємства) Збараського району Тернопільської області. Досліджуваний район розташований у центральній частині Тернопільської області і утворений у 1940 р. Відстань від м. Збараж до обласного центру становить 22 км. Площа Збараського району – 0,9 тис. кв. км, - 6,5% території Тернопільської області (рис. 2.1). Збараський район

межує із 7 районами Тернопільської області, а через його територію пролягає автомагістраль та залізнична колія загальнодержавного значення. На території Збарзького району проживає 57878, осіб, з яких 29% становить міське населення та 71% - сільське.

Збарзький район знаходиться у Лісостеповій зоні із середньорічною температурою повітря у січні $-6,7^{\circ}\text{C}$ та липні $+17,8^{\circ}\text{C}$. У ґрунтовому покриві Збарзького району домінують чорноземи опідзолені, ясно-сірі лісові ґрунти, лучні, лучно-болотні ґрунти.

Рис. 2.1 Карта Збарзького району Тернопільської області

Джерело: Інтернет - ресурс

За умов тривалого, не надто ефективного реформування аграрного сектора економіки, особливу роль відіграє рівень розвитку сільськогосподарського виробництва, з огляду на його впливовість на інші галузі народного господарства та на стан продовольчої безпеки країни.

В цілому розвиток галузі сільського господарства в умовах аграрних трансформацій на засадах ринкової економіки забезпечується на основі вдосконалення державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, яка передбачає реалізацію наступних заходів: раціональне поєднання галузевої і територіально-самоврядної систем управління із комплексним розвитком аграрних підприємств і сільських територій; розроблення та імплементація державної, галузевої та регіональних цільових програм, а також програм розвитку сільського господарства, і адміністративне регулювання аграрних ринків.

У системі національної економічної системи підприємство є первинним елементом. На основі поєднання наявних факторів виробництва в межах підприємства створюються матеріальні блага, надаються послуги, а також реалізуються особисті та колективні інтереси.

В економіці підприємству належать головні виробничі функції та притаманні наступні ознаки:

- правові;
- організаційно-управлінські;
- фінансово-економічні.

Так правові ознаки визначають право власності на капітал і основні джерела його формування, і забезпечують встановлення прав та обмежень. Організаційно-управлінські ознаки презентують участь в процесах управління підприємством, можливістю використовувати найману працю. Фінансово-економічні ознаки – насамперед обумовлюють участь у здійсненні розподілу прибутку та передбачають відповідальність згідно зобов'язань підприємства.

При цьому розвиток усіх організаційно-правових форм господарювання спроможний забезпечити повноцінне використання ресурсного потенціалу підприємств, сприяти збільшенню обсягів виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції, забезпечити здешевлення та підвищення рентабельності виробництва.

На сьогоднішній день, спільним для усіх господарюючих суб'єктів є використання орендних земельних відносин, формування власних переробних підприємств, організація фірмової торгівлі, здатність максимально залучати інвестиції з метою проведення реструктуризації процесів виробництва.

В аграрному секторі економіки має місце формування декількох напрямів виробничо-господарських структур. Разом з тим, досі тривають процеси пошуку оптимальних організаційно-правових форм сільськогосподарської діяльності. Це зумовлює необхідність відстеження цих процесів у досліджуваному районі (табл. 2.1).

Загалом багатокладна економіка на селі передбачає функціонування та розвиток підприємств, які відрізняються за формою власності та господарюванням. Закон України «Про підприємства в Україні» регламентує, що право на функціонування та розвиток мають такі види підприємств: державні, приватні, колективні, комунальні та спільні підприємства, господарські товариства. Відтак в галузі сільського господарства іншими нормативно-правовими актами України врегульовується діяльність фермерських господарств та виробничих кооперативів.

Так у 2015 році у Збараському районі функціонувало 62 підприємства, з яких 60,7% - фермерські господарства, 29,5% - господарські товариства, 6,6% - приватні підприємства, тоді як загалом у Тернопільській області - 1021 сільськогосподарське підприємство, з яких 56,4% становлять фермерські господарства. Загалом по області функціонувало лише 6 державних підприємств, тоді як у Збараському районі немає жодного. Таким чином, сьогодні основними організаційними формами господарювання у сільському

господарстві є фермерські господарства, господарські товариства та приватні підприємства.

Таблиця 2.1

Загальна кількість сільськогосподарських підприємств усіх організаційно-правових форм господарювання у Збаразькому районі Тернопільської області у 2015 р.

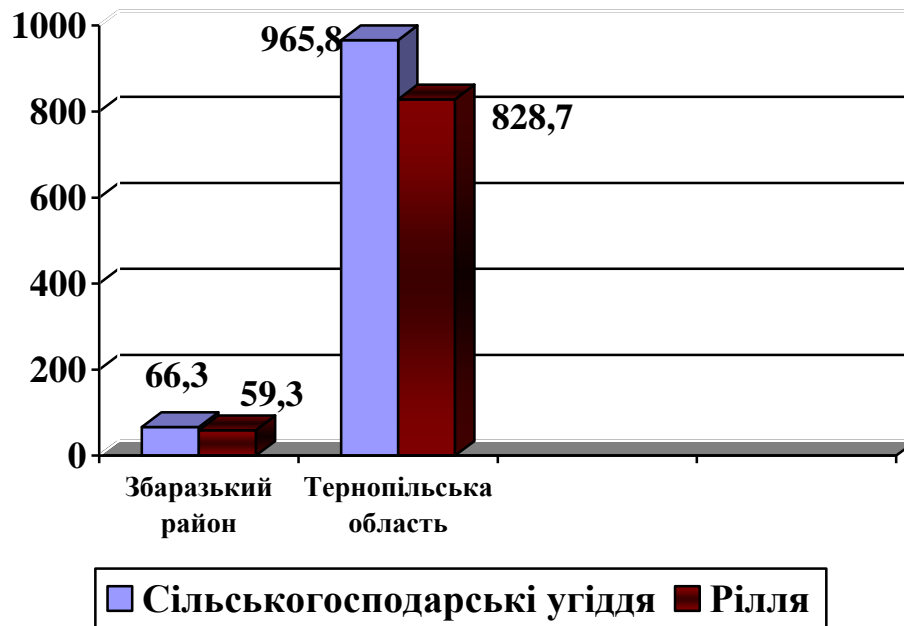
Назва адміністративної одиниці	Усього	У тому числі					
		Господарські товариства	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи	Фермерські господарства	Державні підприємства	Підприємства інших форм господарювання
По області	1021	206	189	9	576	6	35
Збаразький	62	18	4	–	37	–	3

Джерело: Складено за даними [62; 63; 64]

Для забезпечення ефективного розвитку сільськогосподарських підприємств важливою економічною умовою є наявність сільськогосподарських земель. При цьому, високих фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств можливо досягнути на основі забезпечення вмілого та ефективного використання наявного ресурсного потенціалу. Так головним ресурсом для галузі сільського господарства є земля. На рис. 2.2 нами приведено дані порівняльного аналізу землекористування сільськогосподарських підприємств та громадян Збаразького району і Тернопільської області за період 2015 р.

Дані рис. 2.2 наочно демонструють, що у 2015 р. площа ріллі у користуванні сільськогосподарських підприємств і громадян Збаразького району становить 89,4%, тоді як аналогічне співвідношення по області становить 85,8%. У Збаразькому районі зосереджено 6,9% наявних у Тернопільській області сільськогосподарських угідь. На сьогоднішній день

сільськогосподарські підприємства здійснюють господарську діяльність на умовах оренди земельних часток (паїв). Проте, в умовах відсутності конкуренції на ринку оренди землі, аграрні підприємства займають монопольне становище у цих відносинах, і, власне самостійно приймають рішення про розмір та умови орендних виплат, керуючись виключно чинним законодавством.

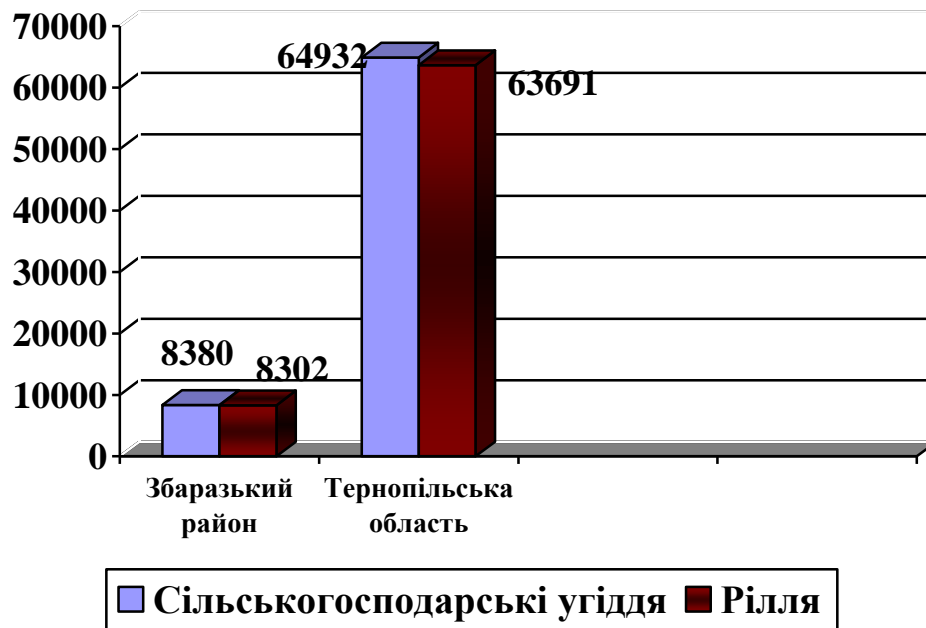

Рис. 2.2. Порівняльний аналіз землекористування сільськогосподарськими підприємствами та громадянами Збаразького району і Тернопільської області у 2015 р., (на кінець року, тис. га)

Джерело: Складено за даними [62; 63; 64]

Нами також проаналізовано наявність сільськогосподарських земель у користуванні фермерських господарств Збаразького району і Тернопільської області (рис. 2.3), що свідчить про їх доцільність функціонування. Так при їх загальній кількості у Збаразькому районі 37 од. середній розмір господарства становив 226,5 га сільськогосподарських угідь. Відтак середній розмір землекористування у фермерських господарствах області становить 112,7 га. Зазначимо, що для розвитку фермерського руху на загальнодержавному рівні було прийнято так званий мінімальний розмір земельної площі у

користуванні на рівні 50 га (на початку аграрних трансформацій земельні угіддя надавалися державою). Також вважаємо, що фермерські господарства є перспективними підприємствами сімейного типу, основним предметом діяльності яких є організація та виробництво сільськогосподарської продукції.

Рис. 2.3 Аналіз площ землекористування у фермерських господарствах Збаразького району і Тернопільської області у 2015 р., (на кінець року, га)

Джерело: Складено за даними [62; 63; 64]

Функціонування сільськогосподарських підприємств на засадах ринкової економіки та забезпечення їх ефективного розвитку значним чином обумовлюється наявним потенціалом та іншими характеристиками трудового колективу. Поняття «трудові ресурси» включає сукупність працездатного населення, яке зайняте у різних галузях національної економічної системи, а також у індивідуальних формах трудової діяльності. Економічний зміст поняття «трудові ресурси» полягає у використанні необхідного робочого часу для відтворення робочого процесу.

У табл. 2.2 нами приведено порівняльний аналіз середньорічної чисельності працівників, зайнятих у сільському господарстві Збараського району і загалом у Тернопільській області.

Таблиця 2.2

Порівняльний аналіз середньорічної чисельності працівників, зайнятих в сільському господарстві Збараського району і Тернопільської області за період 2013 – 2015 рр.

Адміністративна одиниця	Роки			2015 р. в % до 2013 р.
	2013	2014	2015	
Збараський район	553	633	616	86,5
Тернопільська область	10607	11146	10315	97,2

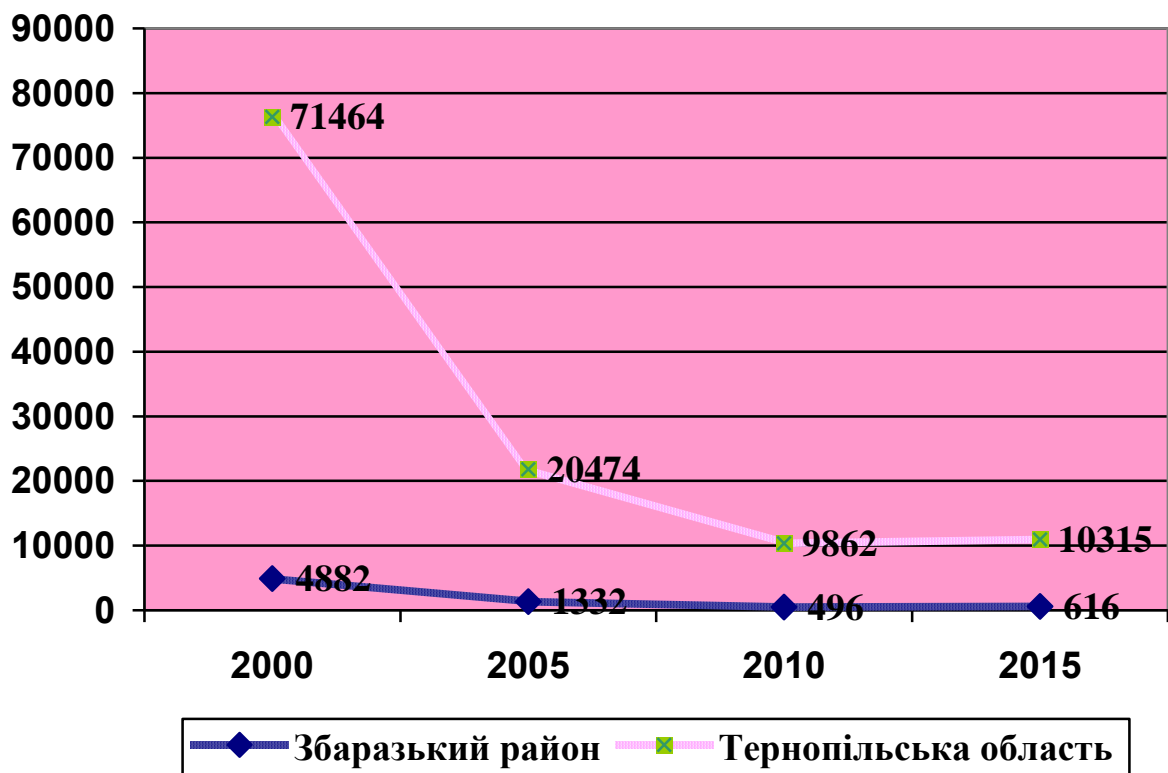
(осіб)

Джерело: Складено та розраховано за даними [62; 63; 64]

За період 2013 – 2015 рр. у сільському господарстві Тернопільської області кількість зайнятих працівників зменшилася на 2,8%, тоді як у Збараському районі аналогічний показник становив – 13,5%. Це негативна тенденція, яка характеризує у певній мірі розвиток сільського господарства в області загалом та у Збараському районі зокрема.

Для більш ґрунтовного з'ясування тенденцій щодо кількості зайнятих у сільському господарстві працівників на певних етапах аграрних трансформацій вважаємо за доцільне проаналізувати їх тенденції у більш ширшому періоді (2000 – 2015 рр.), де спостерігається наступне: по Тернопільській області за вказаний період кількість зайнятих працівників в сільському господарстві зменшилася у 6,9 рази і відповідно у Збараському районі – у 7,9 рази. Таким чином, для того, щоб наблизитися до рівня розвитку сільського господарства у 2000 р., необхідно докласти чимало ресурсів, знань, часу і т. д. Вважаємо, що такі зміни у сільському

господарстві насамперед зумовлені запровадженням багатокладної економіки на селі. Іншим чинником, що обґрунтовує такий стан, є те, що у області загалом і у Збараському районі зокрема, у структурі організаційно-правових форм господарювання домінує наявність фермерських господарств, господарських товариств і приватних підприємств (табл. 2.4), які характеризуються незначними розмірами землекористування, і, відповідно, не потребують залучення значної кількості працівників.

Рис. 2.4 Порівняльний аналіз середньорічної чисельності працівників, зайнятих в сільському господарстві Збараського району і Тернопільської області за період 2000 – 2015 рр., (осіб)

Джерело: Складено за даними [62; 63; 64]

Дослідженнями з'ясовано, що сьогодні у сільському господарстві має місце проблема залучення до роботи висококваліфікованих спеціалістів. Так показник рівня забезпеченості працівниками у конкретному аграрному підприємстві визначається на основі порівняння їх наявної кількості із задекларованими потребами. Відтак з наукових позицій, необхідна кількість

трудоу ресурсів для сільськогосподарського підприємства розраховується на основі наявних площ сільськогосподарських угідь та обраного напрямку спеціалізації. Доведено, що від рівня забезпеченості трудовими ресурсами аграрних формувань залежить своєчасність та якість виконання завдань, робіт.

Вважаємо, що основними критеріями ефективної системи управління трудовими ресурсами в сільськогосподарських підприємствах повинні бути: ефективне планування, а також підбір та розстановка кадрів; об'єктивна оцінка професійних якостей претендентів на робочі місця; наявність системи мотивування працівників; системний аналіз результатів трудової діяльності працівників; сприяння швидкій адаптації персоналу; надання можливості підвищення кваліфікації персоналу.

Важливим етапом здійснення аналізу організаційно-економічних умов діяльності сільськогосподарських підприємств є дослідження раціональної виробничої структури. Її основна мета полягає у створенні умов для досягнення порівняно вищої ефективності сільськогосподарського виробництва. Виробнича структура сільськогосподарського виробництва, яка склалась під впливом сукупності природних та соціально-економічних факторів є важливою умовою побудови організаційно-економічного механізму діяльності підприємства на перспективу. Для визначення виробничої структури необхідно брати до уваги такі показники: структуру посівних площ, структуру наявного поголів'я, структуру вартості виробленої продукції в постійних цінах, і т. д. Вказані та інші питання нами будуть розглянуті та представлені далі у роботі.

Загалом, на основі аналізу кількості функціонуючих сільськогосподарських підприємств, наявних у їх користуванні сільськогосподарських угідь, а також динаміка кількості зайнятих працівників у сільському господарстві досліджуваного району та області вказують на перспективність розвитку галузі в цілому.

2.2 Аналіз основних економічних результатів господарської діяльності аграрних підприємств Збараського району Тернопільської області

Однією з найважливіших складових економіки країни є сільське господарство, зокрема з огляду на те, що забезпечує населення продуктами харчування, переробну промисловість – сировиною, а також інші потреби суспільства. На сьогоднішній день, сільськогосподарські товаровиробники усіх форм власності і господарювання самостійно розпоряджаються виробленою продукцією, зокрема визначають напрями, структуру та обсяги виробництва сільськогосподарської продукції.

Також досі існує чимало проблем, які ускладнюють функціонування аграрних підприємств. Переважна їх більшість виявилася невідповідною до роботи в тривалих умовах фінансово-економічної нестабільності. Це пояснюється багатьма причинами, проте значну роль при цьому відіграє незавершеність інституціональних та земельних трансформацій аграрного сектору, а також низька ефективність використання дієвих інструментів менеджменту.

Ефективність виробництва – це загальноекономічна категорія, яка конгломерує якісні характеристики господарського процесу. Або ж ефективність виробництва - це соціально-економічна система, яка характеризується соціальними ознаками і відображає якість економічних відносин стосовно використання усіх факторів та умов суспільного виробництва і відтворення [17, с. 62].

При цьому, ефективність виробництва обумовлюється не тільки наявним ресурсним забезпеченням процесу виробництва, але й управлінськими навиками керівника та його вмінням організувати виробничу діяльність на основі використання новітніх підходів менеджменту, і здебільшого презентується такими економічними показниками: собівартість виробництва продукції, чистий дохід, рівень рентабельності.

Одним із вагомих економічних показників, що характеризує діяльність підприємств є рентабельність (співвідношення витрат та кінцевих результатів діяльності). Рівень рентабельності аграрних підприємств визначається на основі використання двох показників та визначається за наступною формулою:

$$P = \frac{\Pi \times 100}{Bв} \quad (2.1)$$

де Π — валовий прибуток від реалізації (робіт, послуг);

$Bв$ — виробничі витрати на реалізовану продукцію [17, с. 63].

Собівартість продукції (робіт, послуг) – це виражені в грошовій формі поточні витрати підприємства на її виробництво і збут. Загалом розрахунки собівартості окремих видів продукції, а також товарної і валової продукції в основному використовуються для визначення потреби в оборотних коштах, отриманого прибутку, економічної ефективності виробництва в цілому, а також для формування цін, здійснення контролю за використанням матеріальних, трудових та грошових ресурсів.

В умовах ринкової економіки прибуток підприємства є узагальнюючим показником фінансових результатів господарської діяльності підприємств, основною метою здійснення діяльності.

У табл. 2.4 приведено економічні результати виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області (в розрізі адміністративних районів).

Стосовно досліджуваного Збарзького району, то рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції у 2015 р. становив 38,5%, тоді як у середньому по області - 39,9%. За цим показником Зборівський район займає 9 місце серед 17 районів області, що вважаємо непоганим результатом організації та здійснення сільськогосподарського виробництва.

Дані табл. 2.3 наочно демонструють, що у 2015 р. показник рівня рентабельності найвищим був у таких адміністративних районах Тернопільської області: Бучацькому (78,9%), Зборівському (53,9%),

Козівському (46,2%), Заліщицькому (44,2%), Чортківському (55,5%), і відповідно, найнижчий: у Гусятинському районі (17,2%), Лановецькому районі та Підволочиському (22,2%) (19,8%). Позитивним явищем є те, що у 2015 р. виробництво сільськогосподарської продукції було рентабельним у всіх адміністративних районах Тернопільської області.

Найбільші показники отриманого чистого доходу демонструють Тернопільський та Чортківський райони.

Таблиця 2.3

Економічні результати виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області у 2015 рр.

Назва адміністративного району	Продукція сільського господарства		
	повна собівартість, тис. грн.	чистий дохід (виручка), тис. грн.	рівень рентабельності (збитковості), %
По області	6232799,1	8719190,5	39,9
Бережанський	70177,4	92497,8	31,8
Борщівський	142268,8	185310,3	30,3
Бучацький	483094,9	864440,5	78,9
Гусятинський	726272,0	851245,8	17,2
Заліщицький	209997,8	302759,1	44,2
Збаразький	296970,7	411398,6	38,5
Зборівський	376321,5	579127,3	53,9
Козівський	264895,1	387316,3	46,2
Кременецький	209788,0	292990,3	39,7
Лановецький	325573,9	389945,2	19,8
Монастириський	112486,5	152305,6	35,4
Підволочиський	310221,1	372841,5	20,2
Підгаєцький	79391,4	97231,2	22,5
Теребовлянський	566284,0	750350,7	32,5
Тернопільський	891729,2	1240675,0	39,1
Чортківський	705074,2	1096539,3	55,5
Шумський	454287,9	642403,3	41,4

Джерело: Складено за даними [62; 63; 64]

Ще одним показником, який характеризує ефективність використання ресурсного потенціалу є виробництво валової продукції сільського господарства, що наочно демонструють дані табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Аналіз виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств у розрізі адміністративних районів Тернопільської області за період 2014 – 2015 рр.

(у постійних цінах 2010 р., млн. грн.)

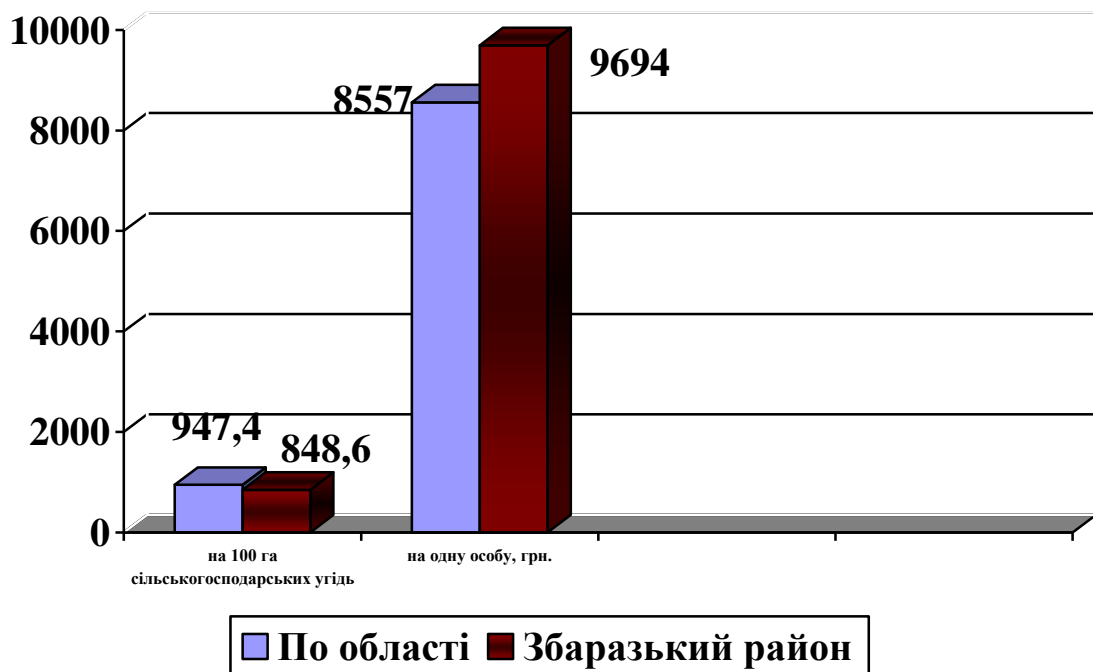
Назва адміністративного району	Роки		2015 р. у % до 2014 р.
	2014	2015	
По області	8051,4	9169,4	113,9
Бережанський	230,3	236,7	102,8
Борщівський	531,1	592,8	111,6
Бучацький	489,0	545,6	111,6
Гусятинський	635,4	792,5	124,7
Заліщицький	448,5	522,9	116,6
Збаразький	527,3	565,2	107,2
Зборівський	525,9	566,6	107,7
Козівський	422,5	515,9	122,1
Кременецький	486,9	540,8	111,1
Лановецький	445,7	556,7	124,9
Монастириський	227,0	241,7	106,5
Підволочиський	554,6	690,6	124,5
Підгаєцький	213,6	249,0	116,6
Теребовлянський	726,9	802,4	110,4
Тернопільський	596,2	630,8	105,8
Чортківський	482,0	564,5	118,8
Шумський	497,2	530,7	106,7

Джерело: Складено та розраховано за даними [62; 63; 64]

На основі даних табл. 2.4 констатуємо, що загалом у 2015 р. усіма категоріями господарств Тернопільської області вироблено сільськогосподарської продукції на 9169,4 млн. грн., де частка Збаразького району становить 6,2%. Серед 17 адміністративних районів Зборівський район займає 7 місце по кількості виробленої валової продукції сільського господарства.

Як видно з даних табл. 2.4 у 2015 р. по області загалом та у Збараському районі зокрема, спостерігається незначне зростання виробництва валової продукції сільського господарства усіма категоріями господарств, на 13,9% та 7,2% відповідно в порівнянні із 2014 р.

На рис. 2.5 можемо спостерігати динаміку виробництва валової продукції в усіх категоріях господарств Збараського району і Тернопільської області у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь та у розрахунку на 1 особу.

Рис. 2.5 Порівняльний аналіз виробництва валової продукції в усіх категоріях господарств Збараського району і Тернопільської області у 2015 р., (тис. грн., грн.) (у постійних цінах 2010 р.)

Таким чином, у 2015 р. у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь по області усіма категоріями господарств вироблено валової продукції на 947,4 тис. грн., а у Збараському районі – на 848,6 тис. грн. Відтак у розрахунку на 1 особу підприємствами області вироблено валової продукції на суму 8557,0 грн., тоді як по Збараському районі – на 9694,0 грн.

Забезпеченість сільськогосподарських підприємств технічними

засобами є основою їх ефективної господарської діяльності. Відтак їх наявність у необхідній кількості дозволяє забезпечити виконання усіх видів сільськогосподарських робіт: оранка, посів, догляд за посівами, збирання урожаю, інші роботи. Разом з тим технічні засоби використовуються для виконання окремих робіт у галузі тваринництва. Табл. 2.5 містить інформацію щодо забезпеченості сільськогосподарських підприємств Збараського району і Тернопільської області технічними засобами.

Таблиця 2.5

Порівняльний аналіз забезпеченості сільськогосподарських підприємств Збараського району Тернопільської області технічними засобами у 2015 рр.

(на кінець року, од.)

Технічні засоби	Збараський район	По області	Питома частка району, %
Трактори всіх марок, включаючи трактори, на яких змонтовані землерийні, меліоративні та інші машини	196	2809	7,0
Сівалки всіх видів	107	1277	8,4
Комбайни:			
зернозбиральні	53	679	7,8
кукурудзозбиральні	-	20	-
кормозбиральні	9	76	11,8
картоплезбиральні	-	9	-
Бурякозбиральні машини (без гичкозбиральних машин)	8	111	7,2

Джерело: Складено та розраховано за даними [62; 63; 64]

Отже, забезпеченість підприємств сільського господарства Збараського району і Тернопільської області технічними засобами є незадовільно, виходячи із наявної кількості функціонуючих аграрних підприємств та технічних засобів. Можна припустити, що у розрахунку на 1

сільськогосподарське підприємство припадає біля 3 тракторів, тоді як зернозбиральні комбайни, а тим більше бурякозбиральні є не у кожному підприємстві.

Проблема забезпеченості сільськогосподарських підприємств сучасними технічними засобами актуалізувалася насамперед після проведеного реформування аграрного сектора (зокрема паювання майна), де матеріально-технічна база сільського господарства практично була зруйнована. Наведена кількість технічних засобів є надто зношеними та застарілими.

Таким чином, наведені дані свідчать про низький рівень забезпеченості аграрних підприємств Збараського району Тернопільської області технічними засобами. Разом з тим за період 2000 – 2015 рр. у аграрних підприємствах досліджуваного району спостерігається суттєве збільшення показників урожайності сільськогосподарських культур (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Порівняльний аналіз показників урожайності сільськогосподарських культур в аграрних підприємствах Збараського району Тернопільської області за період 2000 – 2015 рр., (ц/га)

Сільськогосподарська продукція	Роки				2015 р. до 2000 р., (+;-) рази
	2000	2005	2010	2015	
Пшениця	22,3	20,4	24,2	51,1	+2,3
Ячмінь	15,1	19,7	21,9	42,9	+2,8
Кукурудза на зерно	14,9	41,6	55,8	74,3	+5,0
Цукрові буряки	134,3	233,9	187,3	486,6	+3,6
Картопля	139,8	124,1	167,7	86,7	-1,6
Овочі відкритого і закритого ґрунту	254,0	1236,0	264,6	265,5	+1,05

Джерело: Складено та розраховано за даними [62; 63; 64]

З даних табл. 2.6 бачимо, що у 2015 році відносно 2000 року урожайність сільськогосподарських культур (пшениці, ячменю, кукурудзи на зерно, цукрових буряків, овочів відкритого і закритого ґрунту) збільшилася щонайменше у 1,05 рази та максимально у 5,0 рази. Зокрема, урожайність кукурудзи на зерно збільшилася у 5,0 разів, цукрових буряків – у 3,6 рази, пшениці – у 2,3 рази.

Отже, сільськогосподарські підприємства Збараського району, намагаються максимально ефективно використовувати природно-економічні умови з метою раціонального використання землі, техніки, робочої сили і капіталів, виробництва максимальної кількості продукції з одиниці площі земельних угідь при мінімальних затратах праці і коштів.

2.3 Дослідження напрямку спеціалізації аграрних підприємств Збараського району Тернопільської області

Раціональне розміщення сільськогосподарських підприємств та рівень спеціалізації забезпечують їх ефективне функціонування та розвиток. Разом з тим наявні на обумовленій території природні, кліматичні умови, а також ресурси підприємства обумовлюють напрям спеціалізації аграрних підприємств зокрема та галузі сільського господарства обумовленої території загалом.

Проведеними дослідженнями з'ясовано, що в роки аграрних трансформацій не надавалося особливого значення питанням розміщення та спеціалізації підприємств сільського господарства. На основі цього, сьогодні назріла необхідність оцінки основних аспектів розміщення та спеціалізації сільськогосподарських підприємств, з метою вирішення існуючого диспаритету в аграрному секторі та низки інших питань.

Також сьогодні необхідно забезпечити проведення наукових досліджень щодо обґрунтування раціональної спеціалізації в сільськогосподарських підприємствах. Основою таких досліджень повинен стати комплексний моніторинг організаційно-економічних та інших умов функціонування та розвитку як на рівні аграрних підприємств так і на локальному та регіональному рівнях. Результатом таких досліджень повинен бути комплекс варіантів управлінських (альтернативних, раціональних і інших) рішень, практичне застосування яких сприятиме визначенню стратегії і тактики розвитку сільськогосподарської діяльності. Також необхідно сформулювати рекомендації сільськогосподарським підприємствам щодо раціонального розміщення виробництва в сучасних умовах ринку та системних змін.

Отже, спеціалізація сільськогосподарського виробництва є тісно пов'язана із розміщенням сільськогосподарського підприємства. Відтак спеціалізація і розташування сільськогосподарського виробництва

виступають формами суспільного поділу праці та тісно взаємодіють між собою. Отож розміщення демонструє які саме види продукції, в яких розмірах та на яких площах виробляються на певній території (підприємстві, районі, області, зоні і т. д.), а спеціалізація вказує домінантність виробництва конкретних видів продукції на певній території.

На основі використання SWOT-аналізу нами виявлені галузеві і територіальні диспропорції сільського господарства Збараського району (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Аналіз галузевих та територіальних диспропорцій сільського господарства Збараського району Тернопільської області

Сильні і слабкі сторони Збараського району	
СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
<i>Сільське господарство</i>	
<ul style="list-style-type: none"> ❖ наявність високопродуктивних сільськогосподарських земель; ❖ можливість впровадження прогресивних технологій з нульовим та мінімальним обробітком ґрунту; ❖ можливості розвитку садівництва за рахунок освоєння необроблювальних сільськогосподарських земель; ❖ можливості для здійснення будівництва (реконструкції) великотоварних ферм для організації виробництва продукції тваринництва; ❖ наявність ресурсного потенціалу сільського господарства. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ недосконалий регіональний аграрний ринок; ❖ не належне функціонування акредитованої «Агропромислової біржі»; ❖ наявний диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні ресурси; ❖ високий рівень безробіття на селі; ❖ низький рівень оплати праці спеціалістів високого рівня, зайнятих в сільському господарстві; ❖ недостатній розвиток підприємництва на селі. ❖ відсутність належної інфраструктури сільських населених пунктів; ❖ низький рівень доходів сільського населення; ❖ незавершеність процесів реформування сільського господарства; ❖ низький рівень ефективності сільськогосподарського виробництва; ❖ деконцентрація галузі тваринництва.

Джерело: сформовано автором за даними [66]

Вважаємо за необхідне відзначити, що за дослідженими нами основними економічними показниками Збараський район знаходиться в авангарді районів Тернопільської області, так як наявний виробничо-ресурсний потенціал сприяє тому, щоб матеріальне виробництво розвивалося динамічно, зростав добробут громадян, згладжувалися диспропорції у соціально-економічному розвитку сіл, відбувався комплексний розвиток населених пунктів за рахунок раціонального та ефективного використання природно-ресурсного, науково-технічного, трудового та виробничого потенціалу.

З'ясовано, що спеціалізація сільського господарства обумовлюється наявними природно-економічними і іншими умовами. Для дослідження наявної спеціалізації сільського господарства досліджуваного району, вважаємо за необхідне проаналізувати динаміку виробництва продукції рослинництва і тваринництва (табл. 2.8), оскільки загальні показники виробництва валової продукції нами приведено у попередньому питанні.

Таблиця 2.8

Аналіз виробництва валової продукції рослинництва і тваринництва сільського господарства в усіх категоріях господарств Збараського району і Тернопільської області за період 2014 – 2015 рр.

(у постійних цінах 2010 р., млн. грн.)

Назва адміністративного району	Рослинництва			Тваринництва		
	2014 р.	2015 р.	2015 р. у % до 2014 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. у % до 2014 р.
По області	5792,0	6847,4	118,2	2259,4	2322,0	102,8
Збараський район	375,5	409,8	109,1	151,8	155,3	102,3

Джерело: Складено та розраховано за даними [62; 63; 64]

Таким чином, наведені у табл. 2.8 дані свідчать, що у досліджуваному – Збараському районі співвідношення виробництва валової продукції рослинництва і тваринництва становить 72,5% та 27,5% відповідно (в межах

області співвідношення наступне 74,7% та 25,3% відповідно). Також у 2015 р. на 9,1% та 2,3% відносно 2014 р. збільшилося виробництво валової продукції рослинництва і тваринництва підприємствами усіх категорій Збараського району Тернопільської області.

Проведеними дослідженнями виявлено, що у структурі валового виробництва сільськогосподарської продукції значну питому вагу займають господарства населення, що становить приблизно 50%. На рис. 2.6 нами представлено показники виробництва валової продукції сільськогосподарськими підприємствами Збараського району Тернопільської області за період 2014 – 2015 рр., з яких у порівнянні з даними рис. 2.5 випливає, що аграрними підприємствами району у 2015 р. у розрахунку на одну особу вироблено 45,8% (або 4441 грн. проти загального показника – 9694,0 грн.). Також у 2015 р. на 13,2% збільшилося виробництво валової продукції.

Рис. 2.6 Аналіз виробництва валової продукції в сільськогосподарських підприємствах Збараського району Тернопільської області у 2015 р., грн. (у постійних цінах 2010 р.)

Зважаючи на структуру галузей рослинництва і тваринництва вважаємо за необхідне їх більш детально проаналізувати.

Насамперед проаналізуємо показники щодо кількості та розподілу посівних площ основних сільськогосподарських культур в сільськогосподарських підприємствах Збараського району Тернопільської області (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Посівні площі основних сільськогосподарських культур
у сільськогосподарських підприємствах Збараського району і
Тернопільської області у 2015 році, (га)**

Назва адміністративної одиниці	Уся посівна площа	У тому числі:			
		зернові культури	технічні культури	картопля і овоче-баштанні культури	кормові культури
По області	546839,0	352613,0	176246,0	5754,0	12226,0
Збараський район	35070,0	23206,0	10786,0	38,0	1040,0

Джерело: Складено за даними [62; 63; 64]

Отже, на основі даних табл. 2.9 очевидно, що у Збараському районі у 2015 р. сконцентровано 6,4% посівних площ Тернопільської області. 66,2% посівних площ сільськогосподарських підприємствах досліджуваного району відведені під посіви зернових культур, тоді як під технічні культури - 30,6%, 3,0% - під кормові культури та 0,1% під картоплю і овоче-баштанні культури. В цілому по області спостерігається аналогічна ситуація.

Таким чином, бачимо, що у структурі вирощування сільськогосподарських культур аграрними підприємствами Збараського району та області домінує виробництво рентабельної продукції, тобто щодо організації сільськогосподарського виробництва у більшій мірі застосовується кон'юнктурний підхід, нехтуючи при цьому дотриманням

норм раціонального землекористування та доцільною, зважаючи на наявні передумови – спеціалізацію.

У табл. 2.10 нами наведено показники розвитку галузі тваринництва у аграрних підприємствах Збараського району та області загалом. На основі здійсненого аналізу констатуємо, що за період 2014 – 2015 рр. у досліджуваному районі галузь тваринництва характеризується наступними тенденціями розвитку: поголів'я ВРХ зменшилося на 3,0%, у тому числі поголів'я корів збільшилося на 2,3% (на 24 гол.); на 1,4% збільшилося поголів'я свиней. В межах області спостерігається аналогічна динаміка розвитку галузі тваринництва.

Таблиця 2.10

Аналіз розвитку галузі тваринництва у сільськогосподарських підприємствах Збараського району і Тернопільської області за період 2014 – 2015 рр.

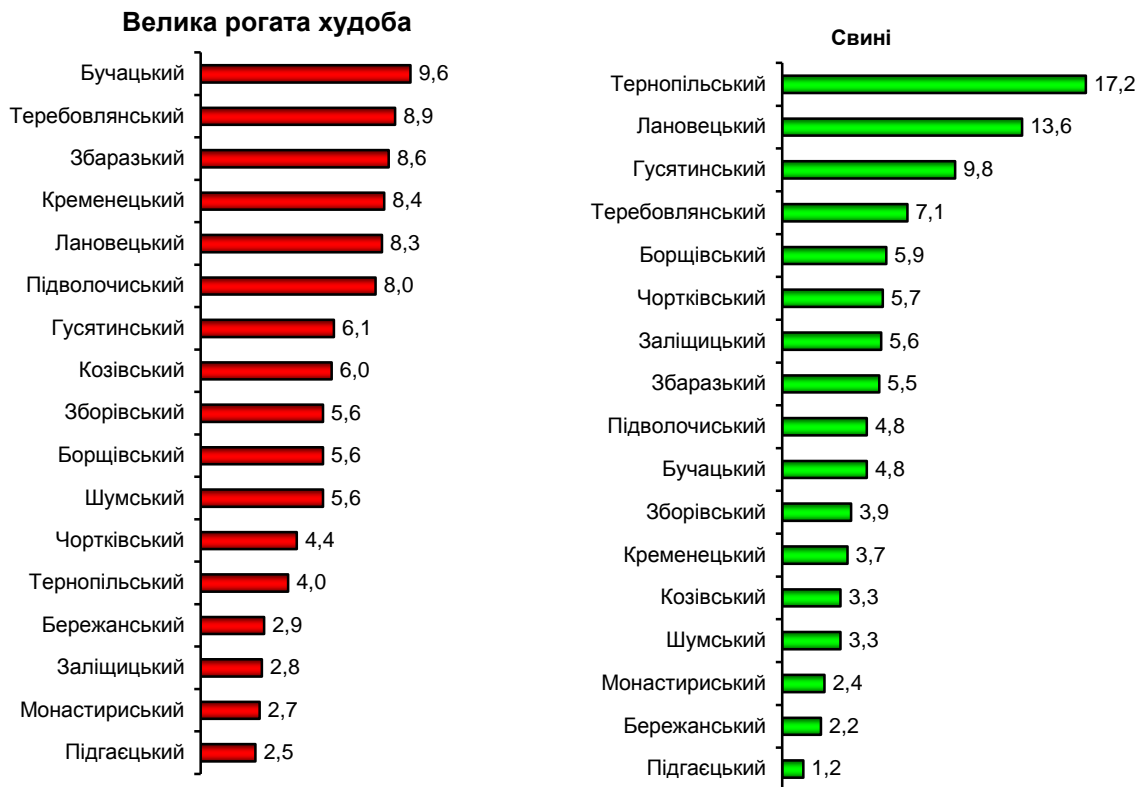
(на кінець року; голів)

Назва адміністративної одиниці	Велика рогата худоба		У тому числі корови		Свині	
	2014 р.	2015 р.	2014 р.	2015 р.	2014 р.	2015 р.
Тернопільська область	28411	27982	10128	10473	181726	207160
Збараський район	3033	2945	1048	1072	5645	5722

Джерело: Складено за даними [62; 63; 64]

Таким чином, на основі аналізу даних табл. 2.10 очевидним є поступовий позитивний розвиток галузі тваринництва. Загалом, Збараський район за наявною кількістю поголів'я ВРХ, у 2015 р. у загальному рейтингу адміністративних районів області зайняв третє місце із питомою часткою – 8,6% після Тербовлянського та Буцацького районів. Натомість дещо меншу

питому вагу займає досліджуваний район за показниками наявного поголів'я свиней – 5,5% (рис. 2.7).

Рис. 2.7 Рейтинг адміністративних районів Тернопільської області за чисельністю поголів'я великої рогатої худоби та свиней в усіх категоріях господарств у 2015 році, (відсотків до загальної чисельності)

Джерело: Складено за даними [62; 63; 64]

Зауважимо, що рівень спеціалізації визначають за коефіцієнтом, який розраховують за формулою:

$$Kc = 100 / (\sum Um(2i-1)) \quad (3.1)$$

де Kc — коефіцієнт спеціалізації;

Um — частка товарної продукції окремих галузей;

i — порядковий номер частки товарної продукції у ранжованому ряду.

Таким чином, на основі проведеного аналізу щодо необхідності з'ясування напрямку спеціалізації аграрних підприємств Збараського району Тернопільської області можемо зробити наступні висновки: сільськогосподарські підприємства досліджуваного району здебільшого

спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, і дещо менше – тваринництва. Так у 2015 р. усі наявні сільськогосподарські підприємства (62 од.) спеціалізувалися на вирощуванні сільськогосподарських культур, з яких суто вирощуванням зернових культур – 8 підприємств; 2 – виключно вирощуванням технічних культур; 10 вирощуванням зернових культур та соняшнику; 5 – виключно спеціалізувалися на вирощуванні зернових культур, соняшнику та цукрових буряків (фабричних) та в 1 - займалися вирощуванням тільки плодів та ягід. Решта сільськогосподарських підприємств характеризувалася багатогалузевою спеціалізацією.

Галузь тваринництва у сільськогосподарських підприємствах Збаразького району представлена розвитком галузей скотарства та свинарства.

Таким чином, вважаємо, що сьогодні важливим організаційним заходом у сільськогосподарських підприємствах має стати раціональне поєднання основних, додаткових та допоміжних галузей сільського господарства. Це забезпечить повноцінне та ефективне використання земельних ресурсів, рівномірне та ефективне використання трудових ресурсів, сприятиме організації безвідходного виробництва, а також рівномірному надходженню коштів. Нами з'ясовано, що на практиці добре поєднуються зернова галузь і галузі тваринництва; а також скотарство і буряківництво. Недоцільним є співіснування галузі птахівництва і буряківництва, птахівництва та свинарства.

При цьому, досліджено, що на розвиток та поєднання галузей аграрних підприємств значним чином впливають не лише процеси використання продукції однієї галузі іншою, але й наявні природні умови; структура сільськогосподарських угідь; наявність трудових ресурсів; територіальне розташування промислових підприємств, що переробляють сільськогосподарську продукцію; функціонування аграрних ринків, тощо.

Висновки до II розділу

У 2015 році у Збараському районі функціонувало 62 сільськогосподарських підприємства, з яких 60,7% - фермерські господарства, 29,5% - господарські товариства, 6,6% - приватні підприємства, тоді як загалом у Тернопільській області - 1021 сільськогосподарське підприємство, з яких 56,4% становлять фермерські господарства. Загалом по області функціонувало лише 6 державних підприємств, тоді як у Збараському районі немає жодного.

Площа ріллі у користуванні сільськогосподарських підприємств і громадян Збараського району становить 89,4%, тоді як аналогічне співвідношення по області становить 85,8%. У Збараському районі зосереджено 6,9% наявних у Тернопільській області сільськогосподарських угідь. За період 2013 – 2015 рр. у сільському господарстві Тернопільської області кількість зайнятих працівників зменшилася на 2,8%, тоді як у Збараському районі аналогічний показник становив – 13,5%. Це негативна тенденція, яка характеризує у певній мірі розвиток сільського господарства в області загалом та у Збараському районі зокрема.

Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції у Збараському районі станом на 2015 р. становив 38,5%, тоді як у середньому по області - 39,9%. За цим показником Зборівський район займає 9 місце серед 17 районів області, що вважаємо непоганим результатом організації та здійснення сільськогосподарського виробництва. У 2015 р. по області загалом та у Збараському районі зокрема, спостерігається незначне зростання виробництва валової продукції сільського господарства усіма категоріями господарств, на 13,9% та 7,2% відповідно в порівнянні із 2014 р.

Проведеними дослідженнями з'ясовано, що в роки аграрних трансформацій не надавалося особливого значення питанням розміщення та спеціалізації підприємств сільського господарства. На основі цього, сьогодні назріла необхідність оцінки основних аспектів розміщення та спеціалізації

сільськогосподарських підприємств, з метою вирішення існуючого диспаритету в аграрному секторі та низки інших питань.

На основі проведеного аналізу щодо необхідності з'ясування напряму спеціалізації аграрних підприємств Збараського району Тернопільської області можемо зробити наступні висновки: сільськогосподарські підприємства досліджуваного району здебільшого спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, і дещо менше – тваринництва. Так у 2015 р. усі наявні сільськогосподарські підприємства (62 од.) спеціалізувалися на вирощуванні сільськогосподарських культур, з яких суто вирощуванням зернових культур – 8 підприємств; 2 – виключно вирощуванням технічних культур; 10 вирощуванням зернових культур та соняшнику; 5 – виключно спеціалізувалися на вирощуванні зернових культур, соняшнику та цукрових буряків (фабричних) та в 1 - займалися вирощуванням тільки плодів та ягід. Решта сільськогосподарських підприємств характеризувалася багатогалузевою спеціалізацією. Галузь тваринництва у сільськогосподарських підприємствах Збараського району представлена розвитком галузей скотарства та свинарства.

РОЗДІЛ III

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

3.1 Напрями вирішення проблем розвитку аграрного виробництва в Україні на засадах удосконалення спеціалізації

Нині одним із пріоритетних завдань аграрної політики є забезпечення ефективного розвитку та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва. Забезпечення вирішення даного питання актуалізується в першу чергу необхідністю забезпечення продовольчої безпеки країни, забезпечення населення високоякісними продуктами харчування, а також необхідністю врегулювання питань щодо раціонального та збалансованого використання наявного ресурсного потенціалу. Разом з тим потребують доопрацювання та вирішення питання щодо забезпечення розвитку національної соціально-зорієнтованої економічної системи, завершення формування ринку сільськогосподарської продукції, сприяння формуванню інфраструктури сільських населених пунктів, завершення аграрних трансформацій, гармонізація базових галузей сільського господарства, і інші.

Курс на ефективний розвиток сільськогосподарського виробництва відстежується як ключовий у сформованих пріоритетах реформування національної економічної системи, що зафіксовано у таких документах:

- Стратегія розвитку «Україна – 2020»;
- Програма діяльності Кабінету Міністрів України на 2015-2016 рр.;
- Угода про Коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України Верховної Ради України VIII скликання;
- Угода про асоціацію між Україною та ЄС;

- План дій виконання угоди про асоціацію між Україною та ЄС, і ін.

Так до основних напрямів забезпечення реалізації реформ аграрного сектору належать:

- формування ефективної системи землекористування шляхом завершення земельних трансформацій;
- збільшення фінансових асигнувань у галузь сільського господарства на основі удосконалення системи державної підтримки сільгоспвиробників та системи державного регулювання аграрного сектору;
- забезпечення розвитку зовнішньоекономічних відносин та активізація міжнародної торгівлі;
- сприяння сталого розвитку сільських населених пунктів;
- адаптація процесів виробництва сільськогосподарської продукції до європейських стандартів.

Дослідженнями встановлено, що в останні роки розвиток галузі сільського господарства характеризується здебільшого позитивною динамікою. Негативна динаміка розвитку сільського господарства переважно обумовлена у рослинництві - зменшенням валових зборів сільськогосподарських культур, а у тваринництві – зменшенням поголів'я тварин. Разом з тим негативно вплинули на динаміку розвитку аграрного сектора загалом, - процеси, пов'язані з окупацією частини території України РФ та веденням бойових дій. Це до сьогоднішнього часу унеможливило виконання сільськогосподарських робіт у зоні проведення АТО.

З'ясовано, що разом із позитивною динамікою розвитку сільськогосподарського виробництва, наявний ресурсний потенціал використовується частково, здебільшого нерационально. Відтак вважаємо, що повномасштабне, науково-обґрунтоване використання ресурсного потенціалу спроможне забезпечити закріплення наявних результатів, а також забезпечити нарощення обсягу виробництва якісної сільськогосподарської продукції та сприяти збільшенню її експорту.

Вважаємо, що нинішній підхід та наявна модель функціонування і розвитку сільськогосподарського виробництва не спроможна забезпечити досягнення високих результатів галузі, а також забезпечити використання у повній мірі наявного природно-ресурсного потенціалу, сприяти вирішенню соціально-економічних проблем села. Головними перешкодами цього є незавершеність та невирішеність окремих питань реформування галузі сільського господарства, які потребують негайного врегулювання, зокрема:

- незавершеність процесів земельної реформи. Досі трансформаційні процеси не забезпечили формування ринкової земельно-правової моделі розвитку та врегулювання процесів землекористування в умовах орендних відносин. Неспроможність та неготовність до впровадження ринку сільськогосподарських земель сприяють розвитку тіньового ринку землі та корупції із земельними питаннями.

Тому вважаємо, що найближчим часом необхідно завершити, розпочати у минулому столітті реформи аграрного сектору економіки. Разом з тим необхідно забезпечити удосконалення чинного Земельного Законодавства.

- незбалансованість сільського господарства за галузевим співвідношенням, а також розмірами землекористування (або надто малі фермерські господарства, або великі гіганти – аграрні холдинги). На основі цього сформувалася спеціалізація не на основі наявних ресурсів та потенційних можливостей, а виходячи із умов ринку (ринкової кон'юнктури). Так лєвова частка продукції тваринництва, продукції овочівництва та плодово-ягідної виробляється особистими господарствами населення та дрібним фермерськими та сільськогосподарськими підприємствами, а аграрні холдинги здебільшого спеціалізуються на вирощуванні експортно-орієнтованих, високорентабельних і швидкоокупних сільгоспкультур, що часто супроводжується недотриманням ними вимог раціонального землекористування, порушенням сівозмін та нехтуванням заходів щодо охорони земель сільськогосподарського призначення і негативно впливає на екологічний стан сільгоспугідь, призводить до

виснаження ґрунтів, зниження якісних показників сільськогосподарських земель. Відтак це призвело до нераціонального використання наявних ресурсів та невикористання сприятливих природно-кліматичних умов для розвитку відповідних галузей сільського господарства.

Отож на часі проведення ґрунтовних наукових досліджень щодо доцільності впровадження певних напрямів спеціалізації як окремими господарюючими суб'єктами, так і на рівні району, регіону, тощо. При цьому ініціатором таких досліджень повинна бути держава, а виконавцями – провідні аграрні наукові (інколи освітні) установи, наприклад Національна Академія Аграрних наук України і ін.

- низько-ефективне використання наявного ресурсного потенціалу аграрного сектору. Насамперед це стосується сільськогосподарських угідь, які в Україні характеризуються високими якісними показниками та придатністю для вирощування більшості сільськогосподарських культур. На основі нераціонального їх використання, сільськогосподарські товаровиробники отримують порівняно низькі урожаї із зарубіжними країнами (показники урожайності) сільськогосподарських культур. По окремих видах продукції удвічі менші. Низька ефективність використання сільськогосподарських земель значним чином обумовлюється незадовільним станом матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Дослідження провідних науковців-аграрників вказують на те, що в Україні останніми роками став середньогалузевий рівень фондооснащеності 1 га сільськогосподарських угідь є у 3-7 разів нижчим, порівняно із економічно-розвинутими зарубіжними країнами. Також має місце масове спрощення технологій виробництва сільськогосподарської продукції, особливо галузі рослинництва, де виконуються лише найважливіші агротехнічні заходи.

За таких умов серед сільськогосподарських товаровиробників необхідно популяризувати впровадження ресурсозберігаючих технологій та технологій біологізації як ефективних напрямів виробництва екологічно

чистої сільськогосподарської продукції із одночасним мінімальним застосуванням антропогенних засобів інтенсивного впливу на агроекологічні системи.

- наявність дефіциту фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників для забезпечення стабільного здійснення господарської діяльності. Дана проблема зумовлена браком інвестиційних ресурсів, важкою доступністю банківських кредитів (високий %), а також низьким рівнем державної підтримки сільськогосподарського виробництва. Так у 2016 р. для сільського господарства середньозважена річна процентна ставка за кредитами банків у національній валюті становила 25,9%, тоді як в середньому в економіці України на рівні 18,7 %. У 2014 р. негативним є також призупинення виділення коштів з державного бюджету для фінансування заходів в АПК на умовах фінансового лізингу.

Вирішенню даних питань сприятиме державна політика сприяння розвитку та регулювання аграрного сектора.

- дисбаланс розвитку системи аграрної логістики та потреб ринку. Це зумовлює значні втрати продукції АПК (до третини річного обсягу виробництва). Загалом в Україні лише технічні втрати зерна сягають 15% річного врожаю, тоді як технічно-неминучий мінімум не повинен перевищувати 1-2% урожаю. Також рівень забезпечення сільськогосподарських товаровиробників сховищами для зберігання зернової та плодоовочевої продукції є недостатнім. Недостатньою є також наявність рухомого складу для перевезення сипких вантажів – вагонів-зерновозів, особливо у пікові періоди збору та транспортування врожаю. Функціонуючі нині оптові ринки не забезпечують формування суто оптової ціни, так як вони на них має місце і роздрібна торгівля.

Насамперед необхідно оптимізувати державні програми із допомоги формування належної матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. Разом з тим потребує удосконалення інфраструктура аграрного ринку.

- невідповідність українського продовольства європейським стандартам. Це виступає суттєвою перешкодою щодо розвитку вітчизняного агропродовольчого сектору, так як гальмує постачання продукції на світові ринки. В свою чергу, це призводить до зниження дохідності вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, а також сприяє послабленню конкурентних позицій окремих видів української продукції порівняно з сертифікованою європейською, на внутрішньому аграрному ринку.

Для розв'язання цих проблем, необхідно імплементувати в українське законодавство вимоги директив та регламентів ЄС відносно сільського господарства і харчової промисловості. Разом з тим потребують імплементації орієнтовно 80% чинних європейських стандартів.

- низький рівень розвитку соціальної інфраструктури на селі. Це насамперед зумовлює низький рівень якості життя сільського населення, що сприяє втраті їх інтересів щодо ефективної праці та отримання стабільних і достатніх доходів за основним місцем проживання. Відтак відсутність належної інфраструктури життєзабезпечення сільського населення ставить під загрозу процес збереження та відтворення трудового потенціалу села, а також можливість реалізації підприємницької ініціативи на селі, та взагалі існування багатьох сіл.

На даний час уже прийнято нормативно-правові акти, реалізація яких спрямована на спрощення умов здійснення сільськогосподарської діяльності, гармонізацію вітчизняного законодавства зі світовими та європейськими вимогами, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

Таким чином, процес забезпечення підвищення ефективності розвитку сільського господарства як складової аграрного сектору економіки, вимагає реалізації наступних завдань державної аграрної політики за такими напрямками:

1. Стимулювання розвитку підприємництва у сільському господарстві, задля забезпечення інтенсифікації виробництва сільськогосподарської продукції, що можливо досягти на основі наступного:

- збереженні до 1.01.2018 р. чинної системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, згідно норм Угоди про Коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України Верховної Ради України VIII скликання;
- до кінця 2017 р. розробити нову лояльну систему оподаткування сільськогосподарських товаровиробників;
- врегулювати систему державного регулювання цін та систему субсидування малозабезпеченого населення;
- стимулювати розвиток дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва за схемою «господарства населення → фермерські господарства → сільськогосподарські кооперативи»;
- запровадити механізм страхування сільськогосподарських товаровиробників.

2. Забезпечення розвитку інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції на основі виконання наступних заходів:

- забезпечити розвиток безпосередньо об'єктів інфраструктури, а саме для зберігання і транспортування сільськогосподарської продукції;
- сприяти розвитку та оптимізації наявних місцевих сільськогосподарських ринків та ярмарків: забезпечити умови для зберігання, оброблення і пакування аграрної продукції, а також здійснення її перевірки контролю якості;
- стимулювати розвиток обслуговуючих кооперативів для забезпечення зберігання, транспортування та первинної обробки сільськогосподарської продукції.

3. Підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на міжнародних аграрних ринках, де необхідно:

- спростити процедури укладання експортних контрактів власне сільськогосподарськими товаровиробниками;

- забезпечити укладання багатосторонніх міжурядових торговельних угод (по сільськогосподарській продукції);
- організувати моніторинг тенденцій на світовому та вітчизняному аграрних ринках.

4. Удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України, зокрема на основі першочергової розробки та впровадження:

- впровадження Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 рр.;
- Програму розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. та виконання Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р.

3.2 Стратегічні напрями інтенсифікації виробництва в аграрних підприємствах

Функціонування аграрного сектора на засадах ринкової економіки потребує своєчасного планування його розвитку, особливо на перспективу, що обумовлюється насамперед нестабільністю зовнішніх чинників. З іншого боку чітка Стратегія розвитку аграрного сектору економіки виступає одним із дієвих напрямів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, забезпечуючи при цьому ґрунтовне оновлення аграрної економіки та сприяє якісним змінам наукового і технологічного рівнів.

Так стратегічним напрямом ефективного розвитку сільськогосподарських підприємств та аграрного сектору економіки є інтенсифікація виробництва. Слід зазначити, що інтенсифікація виробництва в аграрному секторі є можливою та найбільш доцільною в період поживлення та підйому, тоді як під час кризи та депресії, в умовах дефіциту інвестиційних ресурсів доцільним є застосування інших форм підтримки щодо забезпечення збереження цілісності мікроекономічних систем.

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва – це комплекс організаційних, економічних, технологічних, технічних і екологічних заходів, які базуються на передових досягненнях НТП і спрямовані на формування оптимальної (посиленої і прискореної) діяльності сільськогосподарського виробництва. Процеси інтенсифікації сільськогосподарського виробництва забезпечують концентрацію авансованого капіталу до оптимального рівня у розрахунку на один гектар земельних угідь, що таким чином забезпечує випереджувальні темпи збільшення виробництва продукції з обумовленої площі та підвищення ефективності вкладених додаткових ресурсів [10].

Проведеними дослідженнями з'ясовано, що в аграрному секторі економіки найбільш поширеними стратегіями розвитку господарюючих суб'єктів є базові стратегії, а також стратегія інтенсифікації виробництва (рис. 3.1).

Рис. 3.1 Базові стратегії розвитку господарюючих суб'єктів в аграрній сфері

Джерело: розроблено автором на основі проведених досліджень

Таким чином, у процесі діяльності сільськогосподарські підприємства можуть використовувати наступні стратегії:

Стратегії концентрованого зростання:

- стратегія інтенсифікації виробництва;
- стратегія розвитку існуючих ринків;
- стратегія розвитку продукції;
- стратегія посилення позиції на ринку.

Стратегії інтегрованого зростання:

- стратегія зворотної вертикальної інтеграції;
- стратегія випереджальної вертикальної інтеграції.

Стратегії диверсифікованого зростання:

- стратегія центрованої диверсифікації;
- стратегія горизонтальної диверсифікації;
- стратегія розвитку продукції.

Стратегії скорочення господарської діяльності:

- стратегія ліквідації;
- стратегія «збору урожаю»
- стратегія скорочення;
- стратегія скорочення витрат [21].

Дослідженнями з'ясовано, що в сільському господарстві у процесі формування інтенсивного типу відтворення необхідно акцентувати увагу на граничних межах використання кожного із напрямів інтенсифікації, так як за інших умов можливим є негативний вплив на агроекологічну систему. За таких умов в аграрних формуваннях, що здійснюють господарську діяльність на основі інтенсифікації виробництва, повинні забезпечити власне його екологічність у таких аспектах:

- забезпечення раціонального землекористування, зокрема підтримання, збереження та підвищення показників родючості ґрунту;

- забезпечення оптимальної розораності земельних угідь з метою уникнення розвитку водної та вітрової ерозії ґрунту;
- дотримання вимог соціально-орієнтованого напряму організації виробництва (принципу екологічності);
- дотримання чинних правил та порядку щодо організації та здійснення транспортування, складування і внесення мінеральних добрив, а також засобів захисту рослин та тварин. Забезпечення недопущення забруднення ними навколишнього природного середовища та їх концентрації у продуктах харчування;
- забезпечення дотримання норм щодо здійснення відведення стічних вод від підсобних промислових виробництв, а також від тваринницьких ферм;
- забезпечення належних умов щодо складування, зберігання та внесення у ґрунт органічних добрив;
- дотримання екологічних вимог при проектуванні, будівництві, реконструкції і введенні в дію будівель та споруд нових тваринницьких комплексів, меліоративних систем, тощо.

Одним із визначальних показників досягнутого рівня інтенсивності сільськогосподарського виробництва є річні виробничі витрати (частина вартості основних засобів у розмірі амортизації, віднесеної на собівартість продукції, вартість спожитих оборотних засобів, у т. ч. й оплата праці) у розрахунку на один гектар сільськогосподарських угідь або на одну голову худоби. Даний показник дозволяє охарактеризувати рівень інтенсивності загалом галузі сільського господарства, а також і його окремих галузей. Іншим, не менш важливим показником, що характеризує рівень інтенсивності сільського господарства є показник затрат живої праці у розрахунку на один гектар земельної площі або одну голову худоби [10].

Таким чином, інтенсифікація виробництва сільськогосподарської продукції забезпечується на основі використання досягнень НТП, новітні техніко-технологічні розробки якого сприяють впровадженню комплексної

системи механізації та автоматизації виробничих процесів, - і на цій основі підвищенню рівня продуктивності праці. Саме це і забезпечує, на відміну від інших показників, зменшення затрат праці на одиницю земельної площі або голову тварин. Відтак на основі підвищення технічної озброєності сільського господарства мають місце відповідні зміни, що представлені у співвідношенні затрат уречевленої й живої праці.

Доведено, що забезпечення досягнення високої ефективності додаткових вкладень пов'язано не лише із підвищенням рівня витрат у розрахунку на гектар земельної площі, а також зі створенням належних економічних умов та можливостей здійснення господарської діяльності у тісному взаємозв'язку із ринковими умовами та мірою розвитку інфраструктури аграрного сектору.

На основі проведених досліджень з'ясовано, що до основних стратегічних напрямів інтенсифікації виробництва в сільськогосподарських підприємствах слід віднести наступні:

- максимально можливе залучення інвестиційних ресурсів на взаємовигідних умовах;
- сприяння розвитку спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва до оптимальних розмірів;
- застосування новітніх підходів щодо забезпечення ефективного розвитку аграрної підприємницької діяльності;
- сприяння та забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва на інноваційній основі (у рослинництві - застосування нових сортів та гібридів сільськогосподарських культур; у тваринництві – нових порід тварин);
- забезпечення техніко-технологічної переоснащеності виробництва;
- диверсифікація виробництва, та на цій основі забезпечення розвитку внутрішньогосподарських виробничих відносин, а також обслуговуючої і збутової кооперації (рис. 3.2).

Рис. 3.2 Стратегічні напрями інтенсифікації виробництва в аграрних підприємствах

Джерело: розроблено автором на основі [10]

Разом з тим, наявна практика сільськогосподарської діяльності на основі інтенсифікації виробництва свідчить про наявність негативних екологічних наслідків, які в сукупності негативно впливають на подальше використання природних ресурсів (здебільшого земельних), зокрема сприяють зниженню їх продуктивності та економічної ефективності. Саме тому, сьогодні головним напрямом державної політики та політикою функціонування аграрних підприємств повинна стати екологізація розвитку сільського господарства, а також процесів відтворення природного ресурсного потенціалу АПК. Однак впровадження таких систем і технологій

у процесі вирощування сільськогосподарських культур потребує досить значних капіталовкладень. Сільськогосподарські підприємства зможуть впровадити екологізацію виробництва лише на основі процесів кластеризації, тобто створення в регіоні виробничо-екологічних кластерів, які забезпечать умови для формування та розвитку регіонального ринку екологічно чистих продуктів харчування і одночасного вирішення екологічних проблем сільського господарства (наслідків надмірної інтенсифікації сільськогосподарського виробництва).

Нами рис. 3.3 нами узагальнено цінові стратегії сільськогосподарських підприємств.

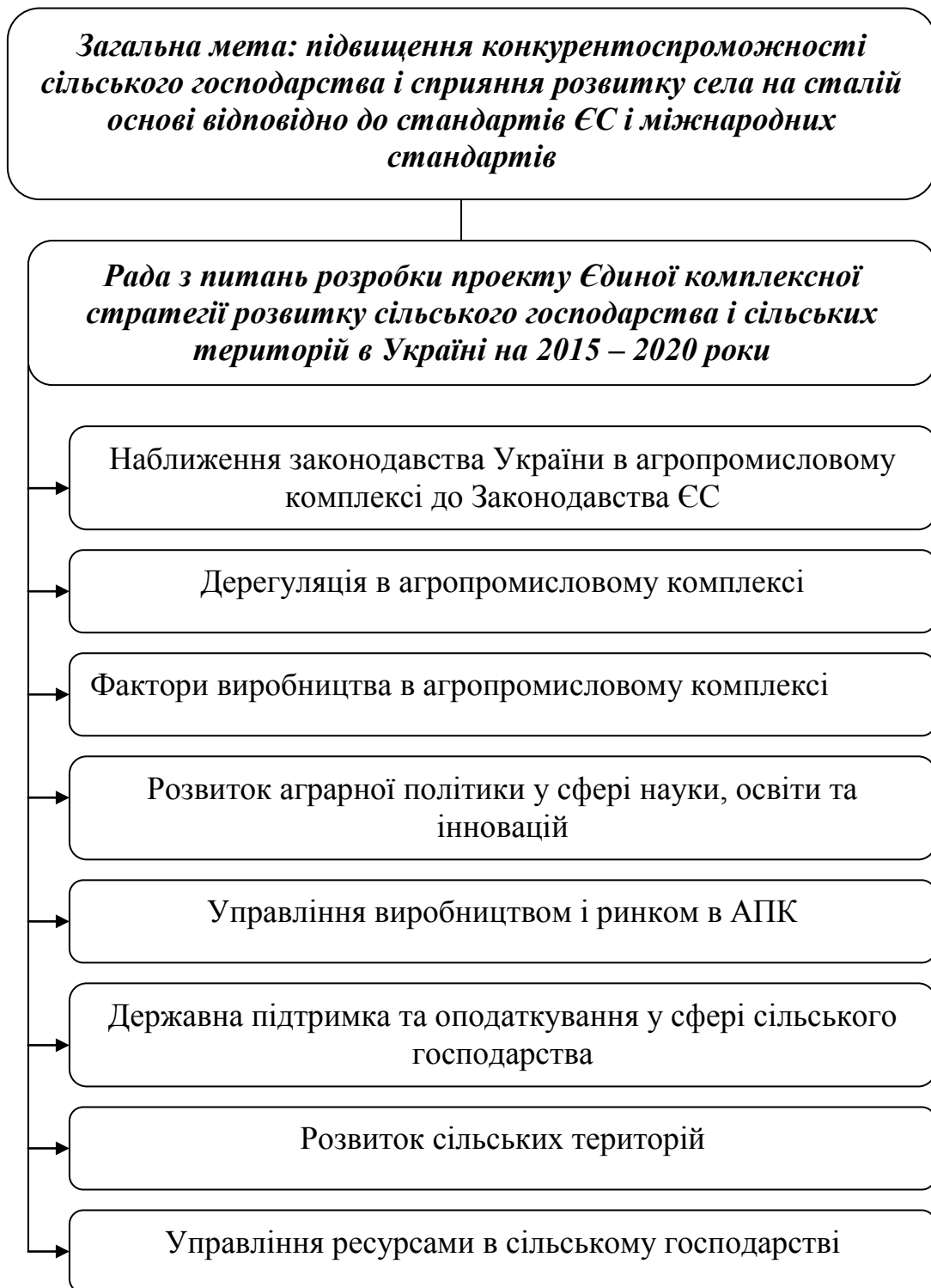

Рис. 3.3 Можливі варіанти розробки цінових стратегій сільськогосподарських підприємств

Джерело: розроблено автором на основі проведених досліджень

Адже функціонування сільськогосподарських підприємств в умовах вільного ринкового ціноутворення вимагає правильності вибору цінової

стратегії, що здебільшого здійснюється на основі впливу типу та стану ринку щодо відповідного виду товару, а також обумовлюється економічними можливостями підприємства та його фінансовим станом.

Рис. 3.4 Основні напрями розроблення проекту Єдиної комплексної Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015 – 2020 роки

Джерело: розроблено автором на основі [22]

На рис. 3.4 нами наведено основні напрями розробленого проекту та пізніше прийнятої Єдиної комплексної Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015 – 2020 роки. Отож основна мета Стратегії полягає у забезпеченні підвищення конкурентоздатності галузі сільського господарства та сприяння розвитку сільських територій на сталій основі та у відповідності до стандартів ЄС, міжнародних стандартів. Прийнята Стратегія охоплює 10 головних пріоритетів, що повинні забезпечити комплексну, неупереджену та реалістичну концепцію розвитку сільського господарства та реалізувати загальні засади реформування.

Під час розроблення проекту Стратегії та відповідного плану дій було створено перелік так званих «швидких перемог» - законопроектів для досягнення першочергових результатів Стратегії, який постійно оновлюється. Для забезпечення реалізації подальших процесів виконання Стратегії визначається перелік першочергових заходів, у тому числі і пілотних проектів. Таким чином, для забезпечення якісного процесу імплементації Стратегії, необхідним та обов'язковим є здійснення регулярного незалежного моніторингу щодо впровадження заходів в розрізі обґрунтованих стратегічних пріоритетів.

Таким чином, сьогодні стратегічними напрями інтенсифікації виробництва в аграрних підприємствах з одного боку є впровадження техніко-технологічних інновацій та виконання для цього необхідних умов, а з іншого боку – забезпечення екологізації сільськогосподарського виробництва. Відтак обрання та пізніше реалізація того чи іншого напрямку інтенсифікації повинно здійснюватися у відповідності до чинного законодавства України, і впливати із змісту Єдиної комплексної Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015 – 2020 роки.

3.3 Пріоритетні напрями удосконалення державного управління аграрним сектором економіки України

У сучасній економічній системі поки не сформувалося універсальної моделі державного регулювання економіки. Натомість, з'ясовано, що наявні теорії державного управління характеризуються певними недоліками, зокрема: кейнсіанство не забезпечило врахування зростаючого рівня інфляції за умов необмеженої втрати бюджетних коштів; монетаристи стверджували, що в умовах стагнації необхідно підвищувати банківські відсотки як одного із радикальних антиінфляційних заходів; інституціоналісти наполягали на необхідності підсилення державного впливу та не враховували загальноєвропейських інтеграційних настроїв (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Аналіз основних типів, методів та елементів державного регулюючого впливу на ринкову економіку

<i>Типи державного регулюючого впливу на ринкову економіку</i>	<i>Ціль впливу</i>	<i>Методи впливу</i>	<i>Елементи регулюючого впливу</i>
Економічний лібералізм (неокласична школа – М. Фрідмен)	Створення сприятливих умов функціонування ринку	Регулювання грошового обігу, податкова політика	1. Слабке втручання держави. 2. Необмежене підприємництво. 3. Вільні ціни. 4. Соціальна диференціація.
Змішана економіка (кейнсіанська школа – Дж. М. Кейнс)	Стимулювання економічного росту	Державний вплив на інвестиції	1. Саморегулювання й державний вплив. 2. Вільне підприємництво. 3. Регульоване ціноутворення. 4. Перерозподіл прибутків.
Державний дирижизм (інституціоналізм – Ф. Перру)	Управління ринковими процесами	Державне індикативне планування	1. Державний вплив. 2. Вільне підприємництво. 3. Протекціонізм. 4. Перерозподіл прибутків.

Джерело: розроблено автором на основі проведених досліджень

Відтак на кожному етапі розвитку економічних відносин, формулюється генеральна Стратегія державної підтримки. Проаналізувавши аграрні трансформації, можна виділити три їх основних етапи: етап кризового розвитку; етап стабілізації та етап поновлення економічного зростання (табл. 2).

Таблиця 3.2

Порівняльний аналіз цілей та завдань державного регулювання АПК на різних етапах функціонування та розвитку

Етапи	Стратегічні цілі	Напрямки державного регулювання
Кризовий розвиток	Запуск ринкового механізму й збереження економічного потенціалу	Збереження економічного потенціалу Формування багатокладності економіки Реформа управління АПК Захист внутрішнього ринку Підтримка доходів товаровиробників Лібералізація цін Лібералізація зовнішньої торгівлі
Стабілізація	Стабілізація й підвищення ефективності виробництва	Стабілізація економічної ситуації Земельна реформа Державне регулювання АПК Підвищення якості продуктів харчування Збільшення прибутку суб'єктів господарювання Відновлення цінового паритету Розширення експорту й захист від імпорту товарів
Економічне зростання	Поновлення економічного зростання	Стимулювання зростання аграрного виробництва Структурні та інституціональні реформи Регулювання ринку сільськогосподарських земель Досягнення продовольчої безпеки Фінансове оздоровлення підприємств Єдина бюджетна й податкова політика Ефективна зовнішньоекономічна політика

Джерело: розроблено автором на основі проведених досліджень

Таким чином, з'ясовано, що державна політика на кожному з виділених етапів функціонування та розвитку аграрного сектору мала стратегічне спрямування. Також і на сьогоднішній день сформована та належним чином затверджена Єдина комплексна Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015 – 2020 роки. Слід зазначити, що основна мета державного регулювання полягає у забезпеченні або поновленні економічного зростання галузі.

Дослідженнями з'ясовано, що державна підтримка сільського господарства може бути реалізована у наступних формах підтримки: прямої, опосередкованої і умовно-опосередкованої (рис. 3.5).

Рис. 3.5 Основні форми державної підтримки розвитку аграрного сектора

Джерело: розроблено автором на основі проведених досліджень

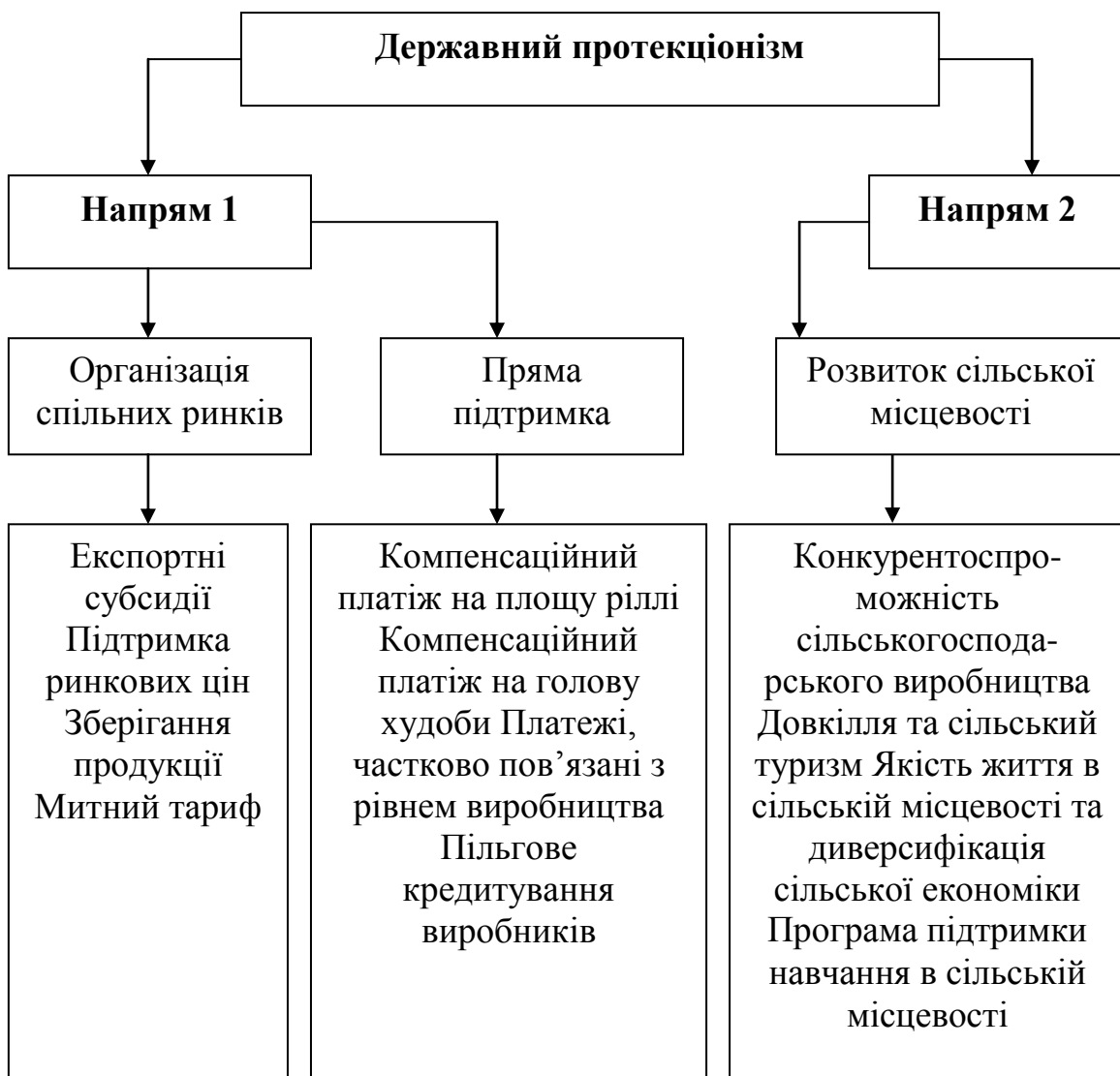
Таким чином, поєднання вказаних форм державної підтримки на практиці забезпечить формування ефективного механізму державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Вважаємо, що сьогодні державна політика та підтримка аграрного сектору повинна здійснюватися у таких пріоритетних напрямках:

- забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва та підприємств переробної промисловості;
- забезпечення формування сучасної загальнодержавної системи інформатизації аграрного сектору, із максимальним наближенням до потреб суб'єктів ринку сільськогосподарської продукції;
- забезпечення конструктивної, злагодженої взаємодії держави та аграрного підприємництва;
- організація та здійснення контролю за дотриманням основних вимог екологічної безпеки процесів виробництва сільськогосподарської продукції та належної якості харчових продуктів.

У нинішніх соціально-економічних умовах ефективність системи державного економічного регулювання аграрного сектору визначається раціональністю поєднання сукупності заходів, прийнятих та необхідних до реалізації на усіх ієрархічних рівнях (локальному, регіональному та національному), що відповідно, потребує ґрунтовних напрацювань.

Так, на етапі пошуку та завершальному етапі – визначенні пріоритетів, основних цілей та завдань щодо забезпечення ефективного розвитку аграрного сектору, насамперед необхідно забезпечити раціональний розподіл функцій на усіх ієрархічних рівнях, а також забезпечити їх оптимальне внутрішнє та зовнішнє співвідношення. Аналіз зарубіжного досвіду державної аграрної політики свідчить про наявність та трудне вирішення регіональних диспропорцій агропромислового виробництва. Такі явища характеризуються високим рівнем стійкості, а їх усунення потребує тривалого періоду часу, зусиль та взаємоузгодженої дії органів влади усіх ієрархічних рівнів.

На нашу думку, враховуючи пошкваллення інтеграційних процесів, важливо забезпечити своєчасне коригування протекціоністської політики на національному та міждержавному рівнях. Мається на увазі процес формування нового ринкового простору аграрного сектора, де необхідно забезпечити їх функціонування на єдиних правилах та нормах ЄС. За таких умов та на основі проведених досліджень і власних висновків вважаємо, що нині основними напрямками державного протекціонізму повинні бути: організація спільних ринків, пряма підтримка товаровиробників, забезпечення розвитку сільської місцевості (рис. 3.6).

Рис. 3.6 Сучасні напрями реалізації державного протекціонізму

Джерело: розроблено автором на основі проведених досліджень

Окрім цього, у системі державного регулювання аграрного сектору особливе місце належить системі квотування та субсидування щодо забезпечення виробництва стратегічно важливих видів сільськогосподарської продукції. Також необхідно забезпечити розгляд аграрного сектору з наступних позицій: як виробника суспільних благ; як базового інституту забезпечення розвитку сільських населених пунктів; як історичної бази традицій та способу життя сільського населення.

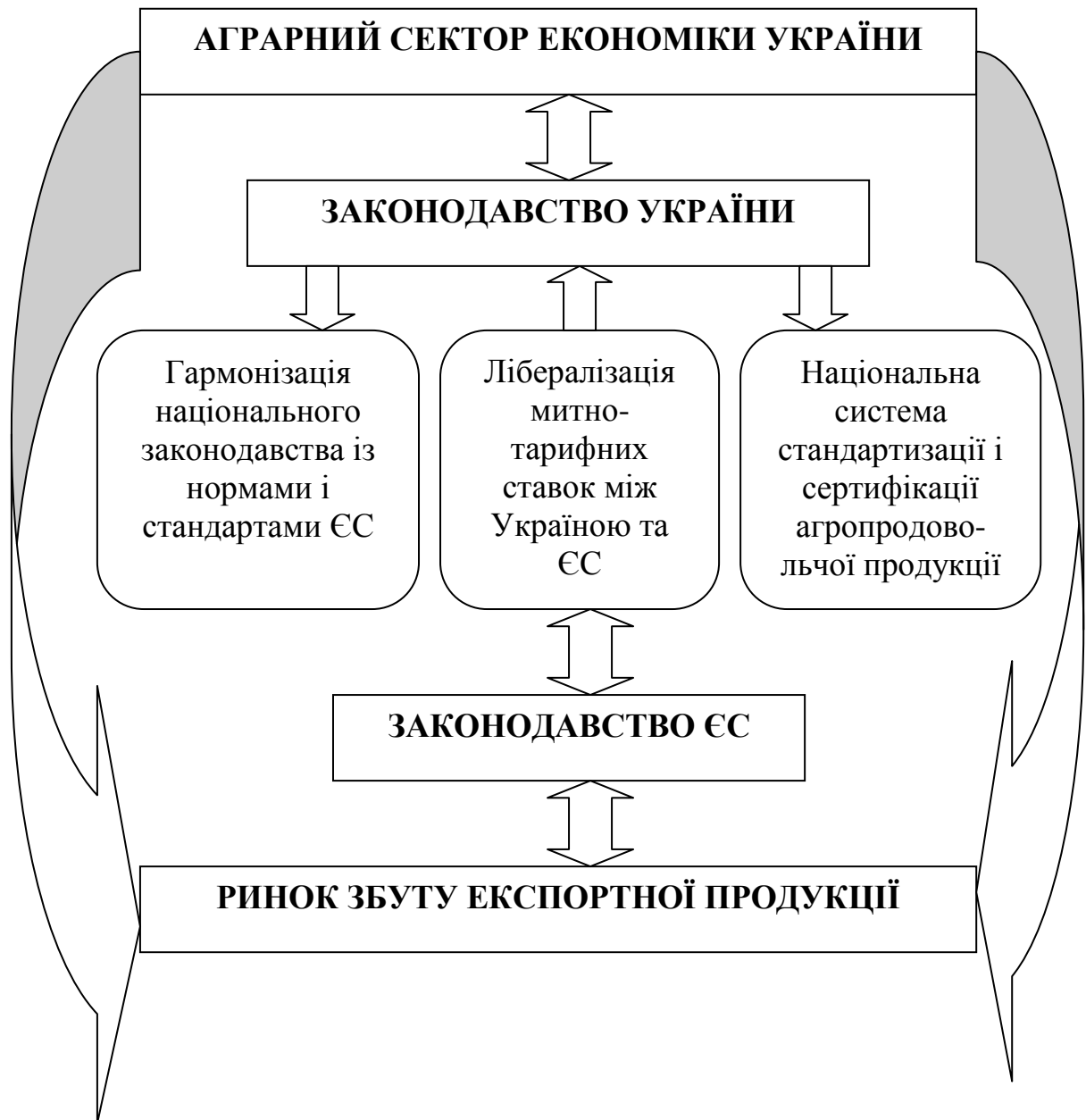
Разом з тим, пріоритетними напрямками державної підтримки розвитку аграрного сектора вважаємо:

- регулювання тарифної та цінової політики;
- субсидування та дотування сільськогосподарського виробництва;
- пільгове кредитування аграрних товаровиробників;
- пільгове оподаткування сільськогосподарських товаровиробників;
- стимулювання розвитку в аграрному секторі кооперації та інтеграції;
- забезпечення розвитку сільських територій;
- забезпечення підвищення продуктивності праці в аграрному підприємстві.

Відтак для забезпечення ефективною оптимізації експортного потенціалу аграрного сектору необхідно у системі державного управління впровадити відповідні організаційно-правові складові, які в сукупності та взаємодії сформують оптимізаційний механізм забезпечення експортного потенціалу аграрного сектору, який базуватиметься на наступних засадах (рис. 3.7):

- гармонізації національного законодавства із нормами і стандартами ЄС у галузі торгівельної політики у контексті імплементації базових стандартів та принципів у Законодавство України;

- взаємній лібералізації митно-тарифних ставок між Україною та ЄС, побудованої на паритетних скасуваннях мит та тарифів на принципах уникнення асиметричності;
- затвердженні національної системи стандартизації і сертифікації агропродовольчої продукції, побудованої на європейських принципах безпеки харчування та інших нормативних вимогах ЄС.

Рис. 3.7 Механізм оптимізації експортного потенціалу аграрного сектору

Джерело: розроблено автором на основі проведених досліджень

Також нами здійснено аналіз основних заходів, спрямованих на забезпечення ефективної реалізації державного управління аграрного сектору, зокрема, прийняття нормативно-правових актів, які спрямовані на спрощення умов та формування прозорих правил здійснення господарської діяльності в аграрному секторі, гармонізацію вітчизняного законодавства зі світовими та європейськими вимогами, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, формування привабливого середовища для припливу інвестицій в агросферу, посилення конкурентоспроможності вітчизняних продуктів на внутрішньому й зовнішньому аграрному ринку, де з'ясовано прийняття наступних Законів України:

- прийнято ключовий «євроінтеграційний» правовий акт – Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» № 1602-VII (набрання чинності відбудеться 20.09.2015 р.);
- прийнято нову редакцію Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів
- прийнято Закон України «Про внесення зміни до статті 17-2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 13.01.2015 р. № 87-VIII10
- прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)»;
- прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання дерегуляції господарської діяльності» від 28.01.2015 р. № 4212.

Отже, практична реалізація наведених організаційно-правових засад щодо удосконалення розвитку аграрного сектору економіки країни, а також забезпечить формування консолідованої нормативно-правової основи для ефективного державного управління аграрним сектором, та системно-якісного розвитку галузі сільського господарства загалом.

Висновки до III розділу

Нинішній підхід та наявна модель функціонування і розвитку сільськогосподарського виробництва не спроможна забезпечити досягнення високих результатів галузі, а також забезпечити використання у повній мірі наявного природно-ресурсного потенціалу, сприяти вирішенню соціально-економічних проблем села. Головними перешкодами цього є незавершеність та невирішеність окремих питань реформування галузі сільського господарства, які потребують негайного врегулювання.

Процес забезпечення підвищення ефективності розвитку сільського господарства як складової аграрного сектору економіки, вимагає реалізації наступних завдань державної аграрної політики за такими напрямками: стимулювання розвитку підприємництва у сільському господарстві, задля забезпечення інтенсифікації виробництва сільськогосподарської продукції; забезпечення розвитку інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на міжнародних аграрних ринках; удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України.

Інтенсифікація виробництва сільськогосподарської продукції забезпечується на основі використання досягнень НТП, новітні техніко-технологічні розробки якого сприяють впровадженню комплексної системи механізації та автоматизації виробничих процесів, - і на цій основі підвищенню рівня продуктивності праці. Саме це і забезпечує, на відміну від інших показників, зменшення затрат праці на одиницю земельної площі або голову тварин. Відтак на основі підвищення технічної озброєності сільського господарства мають місце відповідні зміни, що представлені у співвідношенні затрат уречевленої й живої праці.

Дослідженнями з'ясовано, що державна підтримка сільського господарства може бути реалізована у наступних формах підтримки: прямої,

опосередкованої і умовно-опосередкованої. Таким чином, поєднання вказаних форм державної підтримки на практиці забезпечить формування ефективного механізму державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Вважаємо, що сьогодні державна політика та підтримка аграрного сектору повинна здійснюватися у таких пріоритетних напрямках: забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва та підприємств переробної промисловості; забезпечення формування сучасної загальнодержавної системи інформатизації аграрного сектору, із максимальним наближенням до потреб суб'єктів ринку сільськогосподарської продукції; забезпечення конструктивної, злагодженої взаємодії держави та аграрного підприємництва; організація та здійснення контролю за дотриманням основних вимог екологічної безпеки процесів виробництва сільськогосподарської продукції та належної якості харчових продуктів.

ВИСНОВКИ

Проведеними дослідженнями з'ясовано, що в роки аграрних трансформацій не надавалося особливого значення питанням розміщення та спеціалізації підприємств сільського господарства. На основі цього, сьогодні назріла необхідність оцінки основних аспектів розміщення та спеціалізації сільськогосподарських підприємств, з метою вирішення існуючого диспаритету в аграрному секторі та низки інших питань.

Під спеціалізацією аграрних підприємств необхідно розуміти зосереджене в них домінуюче виробництво певних видів сільськогосподарських культур, для виробництва яких сформувалися найбільш сприятливі природно-економічні умови. Для більшості сільськогосподарських підприємств організація виробництва базується на оптимальному виборі галузей рослинництва та тваринництва і забезпечення їх поєднання із додатковими, підсобними галузями, що забезпечує формування товарної продукції (товарного асортименту) та обумовлює визначення виробничої спрямованості підприємства.

Розташування підприємств сільського господарства значним чином обумовлює концентрація земельних ресурсів, - сільськогосподарських угідь і ріллі з їх числа. Лише у сільському господарстві земля одночасно виступає предметом та засобом праці.

На основі проведеного аналізу щодо необхідності з'ясування напряду спеціалізації аграрних підприємств Збараського району Тернопільської області можемо зробити наступні висновки: сільськогосподарські підприємства досліджуваного району здебільшого спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, і дещо менше – тваринництва. Так у 2015 р. усі наявні сільськогосподарські підприємства (62 од.) спеціалізувалися на вирощуванні сільськогосподарських культур, з яких суто вирощуванням зернових культур – 8 підприємств; 2 – виключно вирощуванням технічних культур; 10 вирощуванням зернових культур та

соняшнику; 5 – виключно спеціалізувалися на вирощуванні зернових культур, соняшнику та цукрових буряків (фабричних) та в 1 - займалися вирощуванням тільки плодів та ягід. Решта сільськогосподарських підприємств характеризувалася багатогалузевою спеціалізацією. Галузь тваринництва у сільськогосподарських підприємствах Збарзького району представлена розвитком галузей скотарства та свинарства.

Процес забезпечення підвищення ефективності розвитку сільського господарства як складової аграрного сектору економіки, вимагає реалізації наступних завдань державної аграрної політики за такими напрямками: стимулювання розвитку підприємництва у сільському господарстві, задля забезпечення інтенсифікації виробництва сільськогосподарської продукції; забезпечення розвитку інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на міжнародних аграрних ринках; удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України.

Вважаємо, що сьогодні державна політика та підтримка аграрного сектору повинна здійснюватися у таких пріоритетних напрямках: забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва та підприємств переробної промисловості; забезпечення формування сучасної загальнодержавної системи інформатизації аграрного сектору, із максимальним наближенням до потреб суб'єктів ринку сільськогосподарської продукції; забезпечення конструктивної, злагодженої взаємодії держави та аграрного підприємництва; організація та здійснення контролю за дотриманням основних вимог екологічної безпеки процесів виробництва сільськогосподарської продукції та належної якості харчових продуктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аграрна політика України: огляд та перспективи [Артюшин В., Чапко І, Кобута І та ін.] //Актуальні питання аграрної політики : зб. робіт 1999-2002; [упоряд.: В. Дем'янчук, О. Шевцов, В. Артюшин]. – К., 2002. – С. 100-174.
2. Аграрний сектор України на шляху до євро інтеграції : монографія / Авт. кол.: Бетлій М. та ін. – Ужгород : ІВА, 2006. – 496 с.
3. Аграрный протекционизм: научные основы и механизмы осуществления в условиях рыночных отношений (Науч. тр. ВИАПИ им. А. А. Никонова ; Вып. 17). – М. : ВИАПИ, ЭРД, 2007. – 472 с.
4. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник. – 2-ге вид., доп. і перераб. / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2004. – 624 с.
5. Бабко В.М. Державна підтримка сільськогосподарського виробництва як чинник забезпечення його конкурентоспроможності / В.М. Бабко // Інвестиції: практика та досвід № 7/2010 (Механізми державного управління). – С. 79- 81.
6. Балабанов Г.В., Кобзев О.М., Семенченко Г.В Трансформація структури сільськогосподарського виробництва України: регіональний аспект. – К.: UAPP/ПАП, 2000. – 29 с.
7. Березівський П.С. Організація виробництва в аграрних формуваннях: Навч. посібник / П.С. Березівський, Н.І. Михалюк; за ред. П.С. Березівського. – К.: Центр навч. літ-ри, 2005. – 560 с.
8. Борисова В. А. Методологічні основи вибору спеціалізації сільськогосподарського підприємства / В. А. Борисова // Економіка АПК. - 2007. - № 11. - С. 34-38.
9. Важинський Ф.А. Організаційно-економічні механізми забезпечення розвитку сільських територій / Ф.А. Важинський, О.С. Молнар // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.5 (Національний лісотехнічний університет України), С. 223-228.

10. Вітков М.С. Основні фактори інтенсифікації аграрного виробництва в перехідний період до ринку / М.С. Вітков // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 17-20.
11. Гацура Я.Т. Методологічні положення інтенсифікації аграрного виробництва на інноваційній основі / Я.Т. Гацура. // Економіка АПК. – 2001. – № 9. – С. 65-70.
12. Голуб Т. І. Обґрунтування пріоритетних напрямів державного регулювання діяльності підприємств аграрного сектора / Т. І. Голуб // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. – Чернівці, 2015. – Вип. 1(28), ч. 3. – С. 31–35.
13. Горбик А. О. Аграрна реформа в Україні XVI-XX ст. / Горбик А. О. – К. : Інститут історії України НАН України, 1997. – 63 с.
14. Господарський кодекс України: Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс] // ВВР. – 2003. – №№18-22. – ст.144 – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>
15. Дем'яненко М. Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку : доповідь на Дев'ятих річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 26-27 квітня 2007 р. / М. Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 4-13.
16. Денисенко А. А. Забезпечення ефективної системи державного регулювання аграрного виробництва / А. А. Денисенко // Економіка АПК. – 2003. – № 8. – С. 89-96.
17. Дергач І.В. Економічна сутність та напрямки розвитку інтенсифікації аграрного виробництва / І.В. Дергач // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 61-63.
18. Дієсперов В. Відродження сільського господарства – загальнонаціональна справа [Електронний ресурс] / Дієсперов В. – Режим доступу : <http://komukr.kpu.net.ua>.

19. Економіка аграрних підприємств: підручник. – 2-ге вид., доп. і перероблене / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
20. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/5_2010/37.pdf
21. Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.google.ru/search?q=сільськогосподарська+спеціалізація+рисунк и&newwindow=1&client=opera&biw=1366&bih=659&site=webhp&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwj0tci2jMTRAhUqEJoKHbzEARUQsAQIGA#imgrc=0rOYZUA29Lb_VM%3A
22. Єдина комплексна Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015 – 2020 роки. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/16025>
23. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» № 1602-VII;
24. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)»;
25. Закон України «Про внесення зміни до статті 17-2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 13.01.2015 р. № 87-VIII10
26. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. з наст. змінами і доповн. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
27. Ільчук М.М., Зрібняк Л.Я., Мельник С.І. та ін. Організація і планування сільськогосподарського виробництва/ За редакцією М.М. Ільчука та Л.Я. Зрібняка. – Підручник. – Вінниця: Нова книга, 2009. – 456 с.
28. Канінський П. К. Напрями спеціалізації в ринкових умовах / П. К. Канівський // Наукові основи агропромислового виробництва зони Степу. - К. : Аграрна наука, 2007. - С. 82-93.

29. Канінський П. К. Розвиток спеціалізації сільськогосподарського виробництва в Україні / П. К. Канінський // Агроінком. - 2007. - № 9-10. - С. 24-28.
30. Канінський П. К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств у пореформений період / П. К. Канінський // Агроінком. - 2008. - № 8. - С. 27-31.
31. Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств: Монографія / П.К. Канінський. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 348 с.
32. Кириленко І.Г. Напрямки підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва / І.Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 68-72.
33. Коваль О.А. Рентабельність як показник економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств / О.А. Коваль // Економіка. Управління. Інновації. Вип. № 1 (11), 2014. – С. 66-76.
34. Комарницький І.М. Аналіз чинників розміщення підприємств з врахуванням специфіки Західного регіону України / І.М. Комарницький, І.А. Франів // Економіка і регіон № 4 (31). – 2011. – ПолтНТУ (Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка). – С. 10-15.
35. Конституція України від 28 червня 1996 р. з наст. змінами і допов. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254 к/96-вр](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%20к/96-вр)
36. Копелець О.О. Застосування елементів механізму регулювання розвитку сільського господарства в рамках систем державного і господарського управління/ О.О. Копелець; за заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева // Збірник наукових праць НАДУ при Президенті України. — К.: Вид-во НАДУ, 2005. - Вип. 2. - С. 188-199.
37. Ліхван В. Визначення спеціалізації сільського господарства Харківської області / В. Ліхван, Н. Добровольська, Ю. Кандиба // Часопис соціально-економічної географії випуск 14 (1) 2013, С. 97-103.

38. Макаренко П.М. Показники оцінки економічної стійкості аграрних підприємств / П.М. Макаренко, Л.О.Чіп // АгроСвіт. – 2008. – № 24. – С. 34-37.
39. Марченко С.І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук // Світлана Іванівна Марченко. – К., 2008. – 17 с.
40. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2007. – № 12. – С. 8-14.
41. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт: [пер.з англ. І. Дзюб] – К. : Основи, 2000. – 198 с.
42. Олійник В.О. Необхідність та умови розширеного відтворення в сільському гос- подарстві України / В.О. Олійник // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С. 31-35.
43. Пістун М.Д. та ін. Географія агропромислових комплексів: навч. посібник / М.Д. Пістун, В.О. Гуцал, Н.І. Провотар. – К.: Либідь, 1997. – 198 с.
44. Політика та розвиток сільського господарства в Україні / За ред. Ш. Крамона)Таубаделя, С. Зорі, Л. Штріве. - К.: Альфа-Принт, 2001. - 312 с.
45. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання дерегуляції господарської діяльності» від 28.01.2015 р. № 4212.
46. Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції : Закон України від 17 липня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 44. – Ст. 281.
47. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 39. - Ст. 350.

48. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну : Закон України від 22 грудня 1998 р. // Урядовий кур'єр. – 1999. – 24 лютого.
49. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1998. - № 46-47. - Ст. 280.
50. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2003 р. // Урядовий кур'єр. - 2003. - № 106. - 11 червня.
51. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 349.
52. Про оцінку земель: Закон України від 11 грудня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 15. - Ст. 229.
53. Про плату за землю: Закон України від 3 липня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 38. — Ст. 560.
54. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 липня 1997 р. // Голос України. - 1997. - № 150. - 13 серпня.
55. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 року № 973-IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – 28 серп. 34. Курило В.І. Адміністративні правочини у сільському господарстві України: сучасна парадигма: монографія / В.І. Курило; за заг. ред. В.К. Шкарупи. – К. : Магістр; XXI сторіччя, 2007. – 312 с.
56. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. // Голос України. — 2003. — 29 липня.
57. Рунчева Н.В. Ефективність спеціалізації та концентрації виробництва у корпоративних агроформуваннях / Н.В. Рунчева // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу № 1 (25) 2014 (Економіка та управління національним господарством). – С. 55-59.
58. Саблук П.Т. Аграрний сектор в умовах членства України у Світовій організації торгівлі: здобутки і перспективи Економіка АПК”, 2011. – № 3.

59. Саблук П.Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні. / П.Т. Саблук. Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 3-16.
60. Світков М.С. До теоретичних і методологічних засад інтенсифікації аграрного виробництва / М.С. Світков // Економіка АПК. – 2004. – № 11 – С. 33-37.
61. Станкевич О.Б. Ефективність інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. / О.Б. Станкевич, В.І. Мацибора // Науковий вісник НАУ. – 2001. Вип. 34. – С. 294-297.
62. Статистичний бюлетень. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2015 рік: Відповідальна за випуск Савчук В.І. – Тернопіль: – 2016. – 49 с.
63. Статистичний довідник: Сільськогосподарські товаровиробники Тернопільської області станом на 1 листопада 2016 року. Відповідальна за випуск В. І. Савчук. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/Bul/slrg_d1_2016.pdf
64. Статистичний збірник сільське господарство Тернопільської області за 2015 рік. Головне управління статистики у Тернопільській області. За редакцією Грищук Т. М. – Тернопіль, 2016 р. – 221 с.
65. Табенська О.І. Трансформаційні зміни в аграрному секторі України в умовах вступу України до СОТ / О.І. Табенська : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Вінниця, 16 жовт. 2008 р.). – Вінниця : ВДАУ, 2008. – С. 108-112.
66. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики//Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.

67. Трегобчук В. М. Екологічні аспекти аграрної політики / Сучасна аграрна політика України : проблеми становлення / Трегобчук В. М., Скурська Н. М., Крисанов Д. Ф.; за ред. П. Т. Саблука, В.В. Юрчишина. – К.: ІАЕ УААН, 1996.

68. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. з наст. змінами і доповн. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>

69. Шпичак О.М. Економічні проблеми реформування АПК України // Стенографа Других Всеукраїнських зборів вчених економістів-аграрників. –К.: ІАС УААН, 2006. –с. 135-138.